

Razvoj privrženosti i temperament djece iz perspektive roditelja i odgajatelja

Škrobonja, Gordana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:189:955505>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Gordana Škrobonja

Razvoj privrženosti i temperament djece iz perspektive roditelja i odgajatelja

DIPLOMSKI RAD

U Rijeci, 2019. godina

SVEUČILIŠTE U RIJECI

UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Diplomski studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Razvoj privrženosti i temperament djece iz perspektive roditelja i odgajatelja

DIPLOMSKI RAD

Kolegij: Pozitivna psihologija

Mentor : izv. prof. doc. dr. sc. Sanja Tatalović Vorkapić

Student: Gordana Škrobonja

Matični broj: 0299011096

U Rijeci, 2019.godina

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

„ Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam diplomski rad izradila djelomično samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu diplomskog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente /studentice Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju. S obzirom na to da rad nisam izradila u potpunosti samostalno, za bilo koju vrstu diseminacije rezultata iz ovog istraživanja moram prethodno imati suglasnost mentora “.

Potpis studentice:

ZAHVALA

Zahvaljujem mentorici izv. prof. dr. sc. Sanji Tatalović Vorkapić na velikoj i kontinuiranoj pomoći i podršci na putu istraživanja prakse ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Svojom nesebičnom podrškom, usmjeravanjem, savjetovanjem i vođenjem predstavljala sigurnu bazu u kontekstu teorije privrženosti za izradu diplomskog rada.

Zahvaljujem roditeljima i odgojiteljicama CPO Maestral koji su bili suglasni za sudjelovanje u istraživanju čime su doprinijeli izradi diplomskog rada.

Veliko hvala mojoj majci Luciji i mojoj obitelji suprugu Miljenku, djeci Eleonori i Antoniu na podršci, razumijevanju i ohrabrivanju tijekom studiranja i izrade diplomskog rada.

„We all need to feel safe and emotionally secure in our everyday environments“

SAŽETAK

U istoj mjeri u kojoj razvojna psihopatologija ističe vrstu i tijek razvoja privrženosti kod djece kao jednim od ključnih indikatora mentalnog zdravlja djece tijekom odrastanja i kasnije u životu, tako i pozitivna psihologija sigurnu privrženost, temeljem brojnih istraživanja sasvim opravdano svrstava u značajne zaštitne čimbenike u razvoju djece, pritom je nedvojbeno odnos između dječjeg temperamenta i vrste privrženosti iznimno zanimljiv budući istovremeno temperament djeteta može biti promatran kao jedan od uzroka vrste privrženosti koja je nastala, ali u određenom obliku kao i posljedica. Budući nedostatan broj istraživanja ispituje ovaj odnos, u ovom istraživanju će se ispitati isti i to iz dvije različite perspektive: roditelja i odgojitelja. Naime, prethodna su istraživanja pokazala da postoje značajne razlike u procjenama različitih ponašanja i aspekata razvoja djece od strane roditelja i odgajatelja te će biti zanimljivo proučiti nalaze ovog istraživanja. Nalazi ovog istraživanja potvrdili su postavljene hipoteze o sličnim procjenama roditelja i odgajatelja vezanim uz procjenu dimenzija privrženosti i temperamenta djece. Procijenjena su poželjna ponašanja djece u okviru sve četiri dimenzije privrženosti, što potvrđuje pretpostavku o tome da je kod najvećeg broja djece razvijena sigurna privrženost. Također, procjene triju dimenzija temperamenta ne razlikuju se značajno od procjena iz prethodnih istraživanja o sniženima emocionalnosti i aktivnosti, a povišenoj socijabilnosti kod djece. Korelacijske su analize rezultirale značajnim korelacijama između dimenzija privrženosti i dimenzija temperamenta djece, no one se razlikuju u odnosu na procjene roditelja i odgajatelja. Drugim riječima, kod procjena odgajatelja utvrđena je snažnija međusobna povezanost između pojedinih ponašanja privrženosti. Temeljem procjena roditelja utvrđena je značajno veća emocionalnost i aktivnost djece u situacijama velike uznemirenosti i ovisnosti o poznatoj osobi, te u kontekstu manje povrede. No, korelacije koje nisu utvrđene kod roditelja, odnose se na značajno veću ljepljivost i uznemirenost pri odvajanju kod djece koja su značajno više emocionalnija, a značajno manje aktivna i društvena. Ovo je zanimljiva kombinacija u okviru triju dimenzija djetetovog temperamenta koju su procijenili odgajatelji, a koja je značajno povezana s teškoćama pri odvajanju od roditelja. Dobiveni rezultati pokazuju da je moguća implikacija mjernog instrumenta u odgojno obrazovnu praksu u sklopu budućih istraživanja razlika u praksi između vrtića.

Ključne riječi: djeca, privrženost, temperament, roditelji, odgojitelji

SUMMARY

In the same measure as developing psychopathology points out variety and course of the development of attachment in children as one of the key indicators of the child's mental health while growing up and later in life, so does positive psychology on secure attachment, based on many researches, it is legitimately classified as significant protective factors. Thereat, it is undoubtedly that the relationship between a child's temperament and types of attachment is quite interesting, since at the same time, the child's temperament can be viewed as one of the causes of a type of attachment which appeared, but also a consequence. Since an insufficient number of researches analysed this relationship, in this research same relationship will be analysed but from two different perspectives: parents' and teachers'. Previous researches showed that there are significant differences in valuations of different behaviours and aspects of child's development from parents' and teacher's point of view, that said, it will be interesting to study the results of this research. Results of this research confirmed the set hypothesis about similar evaluations by parents and teachers connected to evaluations about the dimensions of child's attachment and temperament. Wanted child's behaviors are evaluated in a frame of all four attachments dimensions, which confirms the assumption that in the highest number of children, secure attachment is developed. Also, evaluations of three temperament dimensions don't differ significantly from evaluations done in previous researches about decreased emotionality and activity, and increased sociability in children. Correlation analysis resulted in significant correlations between child's dimensions of attachment and dimensions of temperament, but they do differ in relation between parents' and teachers' evaluation. In other words, within the teachers' evaluations, stronger mutual connection between certain attachment behaviors was established. Based on parents' evaluations, a much increased child's emotionality and activity was established, in situations of great disturbance and dependence on a familiar person, and in the context of a minor injury. However, correlations that are not established by a parent, are referred to as a significantly higher clinginess and distress while separating, in children that are significantly more emotional and less active and sociable. This is an interesting combination in a frame of three dimensions of a child's temperament which were evaluated by teachers, that are notably related with difficulties in separation from a parent. End results show that the implication of a scaling instrument in educational practice is possible within future researchings of a difference in practice amongst kindergartens.

Key words: children, teachers, attachment, parents, temperament

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. RAZVOJ PRIVRŽENOSTI.....	3
2.1. Obrasci privrženosti.....	8
2.2. Odrednice privrženosti.....	13
2.3. Privrženost u periodu adaptacije djece na jaslice.....	14
3. TEMPERAMENT DJECE.....	18
3.1. EAS MODEL.....	25
4. RAZLIKE U PROCJENJIVANJU KARAKTERISTIKA DJECE OD STRANE RODITELJA I ODGAJATELJA.....	27
5. ISTRAŽIVANJA O POVEZANOSTI RAZLIČITIH OBRAZACA PRIVRŽENOSTI I TEMPERAMENTA DJECE IZ PERSPEKTIVE RODITELJA I ODGAJATELJA.....	31
6. CILJ, PROBLEMI, HIPOTEZE.....	37
7. METODE.....	38
7.1. Ispitanici.....	38
7.2. Mjerni instrumenti.....	42
7.3. Postupak.....	44
8. REZULTATI I RASPRAVA.....	45
8.1. Razvoj privrženosti kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja unutar četiri dimenzije privrženosti.....	45
8.2. Temperament kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja unutar tri dimenzije.....	51
8.3. Odnos između četiri dimenzija u domeni razvoja privrženosti djece i triju dimenzija njihovog temperamenta temeljem dviju procjena: roditeljskih i odgajateljskih.....	55
9. ZAKLJUČAK.....	64
10. LITERATURA.....	66

1. UVOD

Vrtić kao mjesto sigurne privrženosti (Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj 2014) je mjesto gdje djeca rane i predškolske dobi susreću s novim osobama s kojima trebaju ostvariti odnos izvan obiteljskog konteksta (Tatalović Vorkapić, Čargonja-Pregelj i Mihić, 2015). U ustanovama za rani odgoj i obrazovanje period prilagodbe je značajan period koji može na dijete i roditelja djelovati frustirajuće s obzirom da dolazi do situacije odvajanja djeteta od roditelja/skrbnika i reakcije na nove osobe odgajatelje i novo okruženje. Trajanje perioda prilagodbe i djetetove reakcije ovisiti će o „*emocionalnim vezama koje je dijete do tada razvilo*“ (Tatalović Vorkapić, Čargonja-Pregelj i Mihić, 2015:1). Autorice nadalje navode kako odgajatelji *kao profesionalci koji se bave odgojem i obrazovanjem djece rane dobi, kompetentni su za uočavanje svih razina i vrsta odnosa djeteta s njihovim bližnjima (najčešće s majkom)* (2015:1). U kontekstu ranog djetinjstva pozitivno okruženje u ustanovi za rani i predškolski odgoj djetetu nudi podršku i sigurnost za rast i razvoj. Odgajateljska profesija složena je i teško razumljiva pa je stoga potrebno provoditi istraživanja u ranom i predškolskom odgoju koja mogu doprinjeti boljem razumijevanju odgajateljske profesije i značaju odgajatelja u odgojno- obrazovnoj vertikali.

Važnost razvoja privrženosti u kontekstu ranog i predškolskog odgoja i obrazovanje, te njegove povezanosti s temperamentom djece nastoji se omogućiti sigurno okruženje u kojem dijete slobodno može istraživati i participirati kao aktivni član zajednice. Kod djece razvoj sigurne privrženosti u obitelji, vrtiću, a kasnije u školi i radnoj organizaciji pridonosi samo aktualizaciji pojedinca u društvu što mu omogućuje realizaciju vlastitih potreba, osjećaj dobrobiti i životni optimizam. Autorice Brdar, Rijavec i Miljković (2008) navode da su vrline pozitivnih zajednica svrha, sigurnost, pravednost, humanost i dignitet. (Peterson, 2006). Dječji vrtić uz obitelj predstavlja pozitivnu zajednicu u kojoj djeca razvijaju prva iskustva o odnosima, prostoru, kulturi, komunikaciji s drugima djecom i odraslima koji se brinu za njih. Dijete uočava redoslijed vremenskih i organizacijskih promjena koje mu predstavljaju okvir za razvijanje sigurnosti i optimizma koje će ga pratiti kroz život te nudi niz prilika da vidi kako funkcionira društvo u cjelini. Praćeno ugodnim ozračjem dijete stvara pozitivne navike, razvija svoj identitet, uči vrijednosti, kulturu, jezik uvažavajući druge u zajednici. Svojom aktivnom ulogom i participacijom u različitim aktivnostima tijekom dana u vrtiću dijete se socijalizira u zajednici koja praćena optimizmom i pozitivnim emocijama je temelj za kasniji

razvoj i život. Brdar, Rijavec i Miljković (2008) definirale su da se pozitivne osobine pojedinca mogu sagledavati i na institucionalnoj razini pa sukladno tome može se zaključiti da se pozitivne osobine pojedinca reflektiraju na instituciju, potiču na proaktivno djelovanje koje za posljedicu ima optimistično djelovanje pojedinca u instituciji. Takvo promišljanje aktivira na djelovanje pojedinca koji svojom osobnošću, predanim radom, vrijednostima i motivacijom djeluje na ozračje unutar jedne organizacijske klime kao što je ustanova za rani odgoj i obrazovanje djece. Odrastanje u pozitivnoj zajednici, prvenstveno u obitelji, a kasnije u odgojno obrazovnoj ustanovi za djete predstavlja sigurno okruženje u kojem će se moći slobodno razvijati uz kontinuiranu podršku svojih najbližih roditelja, šire obitelji, a kasnije i drugih osoba u njihovom okruženju, odgajatelja i učitelja koji ih prate tijekom školovanja. Razlog odabira teme diplomskog rada Razvoj privrženosti i temperamenta djeteta iz perspektive roditelja i odgajatelja bio je dosadašnja znanja o razvoju djece produbiti i iz perspektive teorije i prakse objasniti korijene privrženosti i temperamenta. Procijeniti djetetovo ponašanje, a istovremeno biti objektivan u procjeni predstavlja za roditelje i odgajatelje proces kontinuiranog preispitivanja vlastitih odluka i razmišljanja o djetetu. To uključuje poznavanje njegovih osobina ličnosti, temperamenta i privrženosti koja se razvija u ranim godinama i ima snažan utjecaj na dječji razvoj. Na koji način procjena djeteta može utjecati na odnos prema njemu samom, ali i prema njegovim procjeniteljima roditeljima i odgajateljima govori o tome koliko je važno poznavati dječji razvoj i karakteristike djeteta. Dijete gledano očima roditelja i odgajatelja nije i ne može biti isto jer odnos koji dijete ima s roditeljem nije jednak odnosu koji uspostavlja s odgajateljem. Kvaliteta odnosa i interakcija dijete - roditelj - odgajatelj ovisi o privrženosti i temperamentu djeteta.

Razumijevanju razvojnog puta privrženosti kod djece te razumijevanju njegovog odnosa s temperamentom djece, s ciljem stvaranja sinergije između teorijskih uporišta i prakse usmjerene na individualne potrebe djece željelo se doprinijeti značaju i važnosti ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te teorijska uporišta reflektirati kroz praksu. Samim time odgajateljima predškolske djece mjerni instrumenti i rezultati istraživanja mogli bi poslužiti za primjenu u praksi. Određivanje privrženosti i temperamenta djeteta prema mjernom instrumentu pojednostavilo bi odgajateljima planiranje strategije odgojno obrazovnog rada s djecom u svojoj grupi i utjecalo na kvalitetu suradnje s roditeljima.

2. RAZVOJ PRIVRŽENOSTI

Privrženost predstavlja osnovnu ljudsku potrebu za bliskim i intimnim odnosom između djece i roditelja (Hong i Park, 2012). Odgovorni roditelji s djecom razvijaju privrženo siguran odnos.

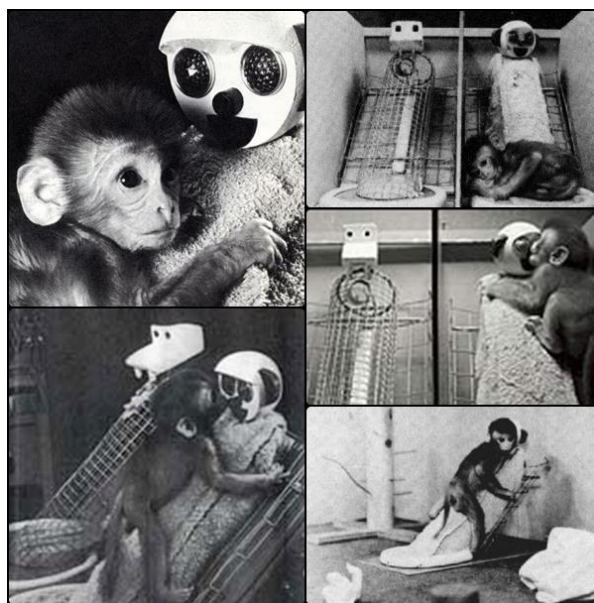
„Privrženost je snažna emocionalna veza koju imamo s posebnim ljudima u našim životima, koja nam pruža ugodu i radost kada smo s njima u interakciji, dok nas u trenucima stresa njihova blizina može utješiti“ (Berk, 2015:425).

U istraživanju Cakić, Marjanović-Umek (2013) navodi se da je provedeno puno istraživanja koja za cilj su imala provjeru pretpostavke kako razvijena sigurna privrženost kod djece može biti prediktor bolje prilagodbe. Prema autoricama pozitivan odnos roditelj – dijete predstavlja „*najjači efekt sigurne privrženosti*“ (2013:6). Kod djece kod koje je procijenjena sigurna privrženost u odnosu s majkama bilježi se više oduševljenja i popustljivosti, a manje nezadovoljstva i agresivnosti u odnosu na nesigurno privrženu djecu. Njihove majke su senzibilnije i više su spremne na podršku i pomoć svojoj djeci te podržavaju pozitivna ponašanja svoje djece. Autorice navode da Maccoby (1984) smatra kako sigurna privrženost predstavlja osnovu za suradnju, stjecanje vrijednosnog sustava i socijalizaciju te ukoliko nema usklađenosti u odnosima tada nema ni pozitivnog doprinosa od sigurne privrženosti.

Djeca s razvijenim sigurnim obrascem privrženosti pokazuju veću znatiželju, samopouzdanje i neovisnost te imaju tendenciju fleksibilnosti i kompetentnosti u odrasloj dobi. Nasuprot sigurno privržene djece, djeca s razvijenim nesigurnim obrascem privrženosti mogu imati poteškoća u razvijanju odnosa s drugim ljudima. Ona imaju poteškoća u razvoju osjećaja povjerenja, teže se prilagođavaju, sramežljiva su i razdražljiva. Utjecaj djetetovog temperamenta može biti različit, te ukoliko se radi o negativnom efektu može se ublažiti fleksibilnim roditeljstvom, odnosno ukoliko su roditelji spremni prilagoditi svoje ponašanje kako bi ono odgovaralo potrebama djeteta. Oatley (2003) navodi privrženost kao psihološki važnu kao što je majčino mlijeko fizički važno za preživljavanje djeteta. U interakciji s roditeljem kod pojave straha dijete izgrađuje model povjerenja. Očekivanja djeteta da će roditelj pružati zaštitu i biti mu na raspolaganju kada mu je potreban, osnažuje i omogućuje osjećaj sigurnosti koji je djetetu potreban za istraživanje okoline i stjecanje novih vještina. Prema autorici Berk (2015) djeca rane dobi do druge polovice prve godine života ostvaruju privrženost s poznatim osobama koje odgovaraju na njihove potrebe. Smatra se da se kod

djece razvila privrženost ako za vrijeme tjeskobe, bolesti ili umora djeca imaju tendenciju da zatraže blizinu i kontakt s majkom ili nekom drugom bliskom osobom. Odnos s osobama koje brinu za dijete pomaže djetetu reguliranje negativnih emocija u različitim situacijama koje su za dijete nepoznate i nejasne. Privrženost predstavlja razvojnu karakteristiku koja ga određuje i dalje tijekom života. Jedan od najprihvaćenijih pogleda na privrženost danas je etološka teorija privrženosti čiji je utemeljitelj John Bowlby. Prema etološkoj teoriji privrženosti emocionalna veza djeteta i skrbnika razvila se kao odgovor koji povećava vjerojatnost preživljavanja. „Ovu ideju prvi je primijenio John Bowlby (1969) na odnos dojenčeta i skrbnika“ (Berk, 2015:426). Bowlbyeva teorija razvijena je na psihoanalitičkoj ideji da kvaliteta privrženosti ima utjecaj i posljedice na formiranje osjećaja sigurnosti i sposobnosti građenja odnosa s povjerenjem. Hranjenje prema Bowlbyu nije osnova za razvoj privrženosti već je za evolucijsko preživljavanje vrste jednako važno osigurati i razvijati i sigurnost i sposobnost. Prema Bowlbyu, navodi Berk (2015) odnos s novorođenčem počinje kao skup urođenih signala koji pozivaju odraslog na interakciju. Razvoju nježne veze doprinose nove emocionalne i kognitivne sposobnosti kao i osjetljiva topla briga. Gabud (2013) navodi da Bowlby u objavljenom djelu „*Priroda djetetova odnosa s majkom*“ (2013:38) objasnio pojam „afektivne vezanosti“ koji naziva i „emocionalnom vezom“. Navedeni pojmovi utemeljeni su prema univerzalnoj sklonosti ljudi da se vezuju i zbližavaju s drugom osobom uz koju se osjećaju sigurno. Rana istraživanja o razvoju privrženosti koje je proveo Bowlby s suradnicima kazuju da djeca imaju urođenu potrebu za stvaranjem veza jer se osiguranjem potrebne skrbi povećava vjerojatnost za vlastito preživljavanje. Veze između majke i djeteta razvijaju se još za vrijeme trudnoće. Ukoliko se za vrijeme trudnoće majka fokusira na dijete nakon rođenja uspješnije ostvaruje vezu s svojim novorođenčom. Od rođenja djeca uče o svijetu koji ih okružuje promatrajući roditelje. Roditelji predstavljaju najvažnije učitelje zato što rana iskustva u interakciji s roditeljima imaju snažan utjecaj na djetetov ukupni rast i razvoj, a učenje i poticanje djeteta nastaje spontano jer roditelji puno vremena provode s djetetom u njegovim prvim danima života. Djetetova osjetila razvijaju se vanjskom stimulacijom i podražajima. Zato je preporuka da se odmah po rođenju ostvaruje kontakt djeteta-majka „*kožom o kožu i dojenje*“ (2013:39). Miris i toplina majke kod djeteta stvara utjehu i jača privrženost između djeteta i majke. Komunikacija s djetetom isto je važna za pojačavanje međusobnog toplog odnosa. Autorica Oatley (2003) navodi kako je Bowlby pretpostavio da dijete kroz iskustva u ranom djetinjstvu izgrađuje vlastite unutarnje radne

modele odnosa s drugim ljudima. Unutarnji radni modeli vremenski su postojani, otporni su na promjene i utječu na sve odnose koji su bliski u budućnosti. Prema autorici Berk (2015) , Freud je jedan od prvih koji je emocionalnu vezu djeteta s majkom smatrao temeljem za kasniji život. Suvremena istraživanja pokazuju da se kasniji razvoj osim utjecaja iskustva rane privrženosti razvija i pod utjecajem kontinuiranog kvalitetnog odnosa djeteta i roditelja. Privrženost je predmetom intenzivnih teorijskih rasprava. Sa stajališta psihoanalitičke perspektive hranjenje novorođenčeta predstavlja središnji kontekst u kojem se gradi bliska emocionalna veza između djeteta i roditelja, dok biheviorizam isto naglašava hranjenje, ali navodi i različite razloge. Novorođenče uče davati prednost nježnim dodirima majke, osmjehu i blagim riječima jer su ti događaji povezani s smirivanjem napetosti nakon zadovoljavanje bebine potrebe za hranom. Hranjenje djeteta je važno za izgradnju odnosa s majkom, ali privrženost djece nije ovisna o zadovoljavanju te potrebe. O tome govori poznati eksperiment iz 50-tih godina prošlog stoljeća (Slika 1.) koji su proveli Harlow i Zimmerman.

Slika 1: Eksperiment (Harlow i Zimmerman, 1959.)

U eksperimentalnoj situaciji mladunčad Rezus majmuna odrastali su s majkama surogatima (Berk, 2015). Žičana majka imala je bočicu s hranom do koje su se mladunčad morala popeti kako bi dobila hranu, a majka od frotira nije imala bočicu s hranom. Eksperiment je pokazao da su Rezus majmuni bili privrženiji krznenim surogat majkama od žičanih koje su držale bočicu. Time je psihoanalitičko i biheviorističko stajalište o hranjenju

kao važnom za razvoj privrženosti u suprotnosti s provedenim eksperimentom Harlowa i Zimmermana. Slično je i s ljudskim potomcima koji razvijaju privrženost i drugim bliskim osobama u njihovom okruženju neovisno o hranjenju. Pri dolasku u vrtić neka djeca donose mekane igračke ili dekice za smirivanje pred spavanje. U razgovoru s roditeljima može se saznati što mekani predmeti znače za dijete ili ako mu uopće nisu potrebni za smirivanje. Psihoanalitičke i biheviorističke teorije veću važnost pridaju važnosti skrbnika od karakteristika djeteta koje utječu na razvoj privrženosti. Prema Bowlbyu, navodi Berk (2015), odnos s roditeljem započinje kao skup urođenih signala koji pozivaju odraslu osobu prema bebi. Razvoju nježne veze između odrasle osobe i bebe pridonosi topla i osjetljiva briga kao i razvoj ovih emocionalnih i kognitivnih sposobnosti djeteta. Berk navodi razvoj privrženosti u 4 faze: faza preprivrženosti, faza nastanka privrženosti, faza jasno uspostavljene privrženosti i faza stvaranja recipročnog odnosa.

Faza preprivrženosti traje od rođenja do 6 tjedna života. Signali koji su bebama urođeni poput plača, hvatanja, osmjehivanja ili gledanja odraslima u oči pomažu novorođenim bebama u ostvarivanju bliskog kontakta. Kada jednom odrasla osoba reagira na podražaj koji mu šalje beba, pojačavaju se bebine reakcije jer im bliskost predstavlja utjehu. U toj dobi bebe su sposobne prepoznati majku po mirisu, glasu i licu. Privrženost još nije razvijena jer bebe još ne reagiraju kada ih se ostavi s drugim osobama. Vasta, Haith i Miller (2005) prvu fazu razvoja privrženosti nazivaju fazom nediskriminativnih socijalnih reakcija. Bebe nisu isključivo usmjerene na majku i pozitivno reagiraju na svaku osobu. Ponašanje beba pokazuje da su bebe sposobne stvarati prostor za razvoj privrženosti s skrbnikom. Istraživanja su pokazala da bebe najradije gledaju svoju majku kao što majke mogu prepoznati svoju djecu na temelju mirisa ili dodira. Majčinska vezanost razvija se rano za razliku od privrženosti djeteta koje će privrženost pokazivati tek za nekoliko mjeseci.

Faza nastanka privrženosti traje od 6 tjedna života do 6-8 mjeseci života. U ovoj fazi bebe različito reagiraju na bliske osobe od nepoznatih. Beba je fokusirana najčešće na majku kojoj se osmjehuje, smije i guguće te se brže smiruje kada ju majka podigne u naručje. Bebe u tom periodu uče kako njihove akcije utječu na ponašanje odraslih te razvijaju osjećaj povjerenja. Očekuju reakciju majke na njihov podražaj, ali još uvijek ne protestiraju kada su odvojene od majke ili skrbnika. Prema Vasta i sur. (2005) ova fazu naziva se fazom diskriminativne socijalne reakcije. U ovoj fazi razvija se unutarnji radni model, kognitivna predodžba skrbnika, koja se temelji na tome u kojoj mjeri dijete skrbnika percipira pouzdanim

i povjerljivim. Djeca na osnovu promatranja majke kada su nesigurne ili tjeskobna dobivaju podatke kako bi se trebala osjećati, a majke koriste takve situacije kako bi stekle određenu kontrolu (Ainsworth, 1992).

Faza jasno uspostavljene privrženosti traje od 6-8 mjeseca do 18-24 mjeseca života. U ovom periodu potpuno je vidljiva privrženost majci ili skrbniku. Pojavljuje se separacijska anksioznost koju djeca manifestiraju kada ih ostavi odrasla osoba s kojom su razvili povjerenje. Separacijska anksioznost ovisi o temperamentu djeteta i situaciji u kojoj se trenutno nalazi. Prema autorici Berk (2015) roditelje djeca koriste kao sigurnu bazu, uporna su u nastojanjima da roditelje zadrže u svojoj blizini. Prema Vasti, Haith i Miller (2005) ova faza je faza usmjerene privrženosti. Razvoj privrženosti povezan je s razvojem emocionalnosti i fizičkim razvojem. Na iskustvo nepoznate situacije reagiraju negativno, oprezna su pred nepoznatim te reagiraju plačem i povlačenjem majci za utjehu. Jedan od znakova uspostavljene privrženosti je da blizina majke ili skrbnika umanjuje uznemirenost djeteta. S razvojem puzanja dijete je sposobno slijediti majku umjesto da se samo oslanja na plač kao reakciju na nepoznatu situaciju. „*Jedan od najjasnijih znakova privrženosti jest da blizina skrbnika znatno umanjuje djetetovu uznemirenost*“ (Vasta i sur., 2005:469).

Faza stvaranja recipročnog odnosa javlja se nakon 18-24 mjeseca života. Kognitivni razvoj i jezik omogućavaju djeci rane dobi sposobnost razumijevanja dolaska i odlaska roditelja kao i predviđanje povratka roditelja. Ova faza naziva se još i faza korigiranog partnerstva kada djeca mogu zamisliti planove i percepcije roditelja ili skrbnika i prilagoditi njihove planove i aktivnosti prema njima. Djeca umjesto plača koriste pregovaranje kao tehniku nagovora roditelja za promjenu ciljeva. Pri odvajanju od roditelja u vrtiću djeca nerijetko nagovaraju roditelje na duži ostanak roditelja pa odvajanja traju duže od planiranog vremena koje su si postavili roditelji. Poneka djeca uspijevaju nagovoriti roditelje da ih vrate kući umjesto da ostanu u vrtiću.

Povećanjem dobi djece, ovisnost o roditelju se smanjuje, a raste osjećaj povjerenja. Prema teoriji Johna Bowlbya kroz iskustvo prelaska 4 faze razvoja privrženosti razvija se kod djece „*trajna emocionalna veza koju mogu koristiti kao sigurnu bazu u odsutnosti roditelja*“ (Berk, 2015:427). Za ličnost djeteta unutarnji radni model predstavlja putokaz za sve bliske odnose koji će se razviti u budućnosti. Revidiranje i proširivanje vlastitog unutarnjeg radnog modela kod djece sukladno je povećavanju kognitivne, emocionalne i socijalne sposobnosti koje se povećavaju kroz interakcije s roditeljima i formiranje bliskih odnosa s drugima.

2.1. Obrasci privrženosti

Vezanost djece za roditelje ili skrbnike razvija se do druge godine života djeteta, međutim kvaliteta odnosa je različita. Neka djeca osjećaju sigurnost u blizini roditelja ili skrbnika dok se druga osjećaju nesigurnim i anksioznim. Poznatu laboratorijsku tehniku za mjerenje kvalitete privrženosti, tehnika nepoznate situacije, osmislili su Mary Ainsworth i suradnici (1978). Tehnika nepoznate situacije ispituje privrženost između djece i roditelja gdje djeca odnos s roditeljem koriste kao sigurnu bazu iz koje će istraživati nepoznatu igraonicu. U tehnici nepoznate situacije u osam kratkih epizoda dijete je izloženo situaciji u odvajanja i ponovnog susreta s roditeljima. Prva epizoda traje oko 30 sekundi, a svaka slijedeća oko tri minute. Ukoliko se dijete jako uznemiri separacijske epizode se skraćuju, a epizode ponovnog susreta produžuju ako je djetetu potrebno više vremena da se umiri i počne ponovno igrati. U epizodama se redaju događaji koji su praćeni opažanjem ponašanja privrženosti kod djeteta (Slika 2.).

Create your own at Storyboard That

Slika 2.: Tehnika nepoznate situacije Mary Ainsworth 1978.

Izvor: https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjOz67C5PrfAhVNMewKHQSiDg4QMwg8KAAwAA&url=https%3A%2F%2Fwww.storyboardthat.com%2Fstoryboards%2Fpsychology_tbh%2Fainsworthstrangesituation&psig=AOvVaw2S2Tpg8KViacFPPrsTvLO0Z&ust=1548019596704478&ictx=3&uact=3

- U prvoj epizodi eksperimentator upoznaje roditelja i dijete s igraonicom i odlazi.
- U drugoj epizodi roditelj sjedi dok se dijete igra igračkama, roditelj predstavlja sigurnu bazu.
- U trećoj epizodi u igraonicu ulazi nepoznata osoba i razgovara s roditeljem. Kod djeteta se bilježi njegova reakcija na nepoznatu osobu.
- U četvrtoj epizodi roditelj napušta prostoriju dok nepoznata osoba pruža utjehu ako je dijete uznemireno. Kod djeteta se opaža separacijska anksioznost.
- U petoj epizodi roditelj se vraća, pozdravlja dijete i pruža utjehu ako je potrebna, a nepoznata osoba napušta prostoriju. Kod djeteta se bilježi reakcija djeteta na ponovni susret s roditeljem.
- U šestoj epizodi roditelj ponovno napušta prostoriju. Kod djeteta se opaža separacijska anksioznost.
- U sedmoj epizodi nepoznata osoba ulazi u prostori pruža utjehu. Praćenje je usmjereno na mogućnost utjehe od nepoznate osobe.
- U osmoj epizodi roditelj se vraća, pozdravlja dijete i pruža utjehu ako je potrebna te ponovno pokušava zainteresirati dijete za igračke. Kod djeteta se bilježi reakcija na ponovni susret.

Slično se događa i pri adaptaciji djece na jaslice, kada roditelji borave prvi dan s djetetom u grupi pa slijedi postupno odvajanje kroz više dana. Promatranjem ponašanja djece identificiraju se obrasci privrženosti. Tehnika nepoznate situacije identificira jedan obrazac sigurne privrženosti i tri obrasca nesigurnosti. Mali broj djece ne pripada niti jednom obrascu privrženosti (Ainsworth i sur., 1978; Barnett i Vondra, 1999; Main i Solomon, 1990; Thompson, 2006). Istraživanja tehnikom nepoznate situacije potvrdila su da ponovni susret s skrbnikom određuje kvalitetu privrženosti. Sigurna privrženost razvijena je kod djece koja roditelje koriste kao sigurnu bazu. Pri odvajanju reakcija može biti plač djeteta, ali razlog plača je što su bliskiji roditelju od nepoznate osobe. Pri povratku roditelja plač se smanjuje, a dijete je aktivno u traženju kontakta s skrbnikom. Prema Berk (2015) navodi se da je oko 60% sjevernoameričke djece pokazuje obrazac sigurne privrženosti koji je povezan s socioekonomskim statusom obitelji te manji broj djece u obiteljima nižeg socioekonomskog statusa pokazuje sigurnu privrženost.

Sigurna privrženost razvijena je kod djece koja su ostvarila topli odnos s roditeljem. Kod odvajanja djeca pokazuju uznemirenost, ali se mogu smiriti zabavljena nekom igračkom. Po povratku roditelja djeca izražavaju veselje i smirenost.

Izbjegavajuća privrženost razvijena je kod djece koja su neosjetljiva na prisutnost roditelja. Kada roditelj odlazi djeca ne pokazuju uznemirenost. Reakcija djeteta na nepoznatu osobu slična je reakciji na roditelja. Pri ponovnom susretu s roditeljem reakcija djeteta je spora ili izbjegavajuća. Prema autorici 15% sjevernoameričke djece pokazuje ovaj tip obrasca privrženosti.

Opiruća privrženost je razvijena kod djece koja traže bliski kontakt s roditeljem pri odvajanju, ali ne istražuju. Pokazuju uznemirenost roditeljevim odlaskom, a pri povratku roditelja iskazuju ljutnju i opiruće ponašanje. Nerijetko odguravaju roditelja ili ga udaraju. Česta reakcija kod povratka roditelja je plač djeteta. Obrazac opiruće privrženosti pokazuje oko 10% sjevernoameričke djece iz obitelji srednjeg socioekonomskog statusa.

Neorganizirano – neorijentirana privrženost je obrazac koji pokazuje najveću nesigurnost kod djece. Pri ponovnom kontaktu djeca pokazuju zbunjujuća i suprotna ponašanja, izbjegavaju kontakt očima, potištena su, na licu se odražava nesigurnost, prisutna je i ukočenost tijela. Oko 15% sjevernoameričke djece pripada obrascu neorganizirano - neorijentirajuće privrženosti.

Ajduković, Kregar-Orešković i Laklija (2006) navode kako „*teorija privrženosti pridonosi našem razumijevanje razvoja djece i odraslih, te kako se može njihova dobrobit unaprijediti bliskim i kvalitetnim odnosom*“ (2006:60). Iako se u radu govori o socijalnim radnicima koji rade s djecom moguće je potegnuti paralelu i s ostalima kojima je fokus rada s djecom odgajateljima, stručnim suradnicima, učiteljima jer je potrebno znanje i kompetetnost o bliskim odnosima te kako oni utječu na razvoj i ponašanje djece. U 4 poglavlju knjige Howe i sur.(1999) kako navode autorice o razvojnoj teoriji privrženosti govori se o teoriji odnosa koja je ključna komponenta socijalnog rada. Blisko ovom razmatraju ide u prilog istraživanje koje su proveli Tatalović Vorkapić, Čargonja-Pregelj i Mihić (2015) u kojem se navodi da „*odgajatelji kao profesionalci koji se bave odgojem i obrazovanjem djece rane dobi, kompetentni su za uočavanje svih razina i vrsta odnosa djeteta s njihovim bližnjima (najčešće s majkom)*.“ (2015:1). Autori Golding, Fain, Frost, Templeton i Durrant (2012) za teoriju privrženosti navode da je „*teorija o prvim odnosima i kako ti odnosi utječu na djetetov put kroz život*“ (Golding i sur., 2012:23). Rana iskustva privrženosti utječu na način na koje dijete

kasnije razvija odnose i oslonac na druge za pomoć i podršku. Sigurna privrženost promovira zavisnost o drugima i nezavisnost. Teorija privrženosti pretpostavlja da na kvalitetu odnosa između djeteta i majke uvelike utječe okruženje za skrb (Posada, Waters , Crowell, Lay, 1995). Uloga skrbnika je ključna u utjecaju na sustav vrijednosti i organizaciju djetetovog ponašanja. Interakcije koje su ostvarene i kontekst u kojem se razvija odnos privrženosti određuju organizaciju ponašanja djeteta. Budući da je majka općenito djetetov glavni skrbnik, interakcije između majke i djeteta proučavane su u odnosu na ishode vezanosti djeteta. „*U istraživanju je utvrđeno je da su karakteristike kao što su osjetljivost-neosjetljivost, prihvaćanje-odbacivanje, suradnja-interferencija i ignoriranje pristupačnosti u ponašanju majke kod kuće tijekom prve godine djeteta povezane s obrascem ponašanja vezivanja koje dijete pokazuje u nepoznatoj situaciji*“ (1995:133). Djeca od rođenja trebaju primarnog njegovatelja koji predstavlja figuru privrženosti koja pomaže za razvijanje osjećaja sigurnosti. Ukoliko nema primarno figure djeca je zamjenjuju sekundarnom figurom privrženosti koja može biti odgajatelj kada dijete krene u vrtić. Kada se djeca osjećaju dovoljno sigurno mogu krenuti s istraživanjem i igrom. Kod osjećaja straha, zabrinutosti ili potrebe za utjehom djeci je važan bliski fizički kontakt s osobom da se umire kada su uznemirena. Obrasci privrženosti razvijaju se u relaciji s načinom na koji figura privrženosti odgovara djetetu na osnovu djetetove potrebe za utjehom ili podrškom za istraživanjem i igrom. Sazrijevanjem djeteta razvijaju se djetetovi kapaciteti stvaranja odnosa i mogućnosti upravljanja osjećajima. Golding i sur. (2012) koriste ABC+D model koji predstavlja četiri različita stila privrženosti koja se odnose na rana iskustva djece. ovaj model razlikuje se sa alternativnim dinamičnim modelom sazrijevanja (DMM) koji je razvila Patricia Crittenden. Prema tom modelu obrasci privrženosti razvijaju se dinamično kako dijete sazrijeva, sa rastućim kontroliranim ponašanjima koja nastaju kad dijete doživi odvojenost. Oba modela ističu autori naglašavaju organizaciju ponašanja kako bi se dostignuo osjećaj sigurnosti sa razvojem visoko kontroliranih ponašanja kako bi se upravljalo odnosima koji se osjećaju opasnim. Sigurni obrazac privrženosti (B) razvija se kada je roditelj u mogućnosti zadovoljiti potrebu utjehe koja je potrebna djetetu. Djeca tipa B imaju razvijeno samopouzdanje da pokušaju ili će tražiti pomoć ako im je potrebna. Nesigurni obrazac (A) privrženosti je distanciran i odbijajući odnos s figurom. Autori navode kao je njegovateljima teško odgovarati na emocionalne potrebe djeteta. Djeca B tipa počinju se brinuti kada dožive snažne osjećaje u sebi ili drugima, često žele zadovoljiti druge. Ova djeca su u stanju sakriti svoje negativne emocije sa lažnim

pozitivnim efektom npr. dijete se smije neovisno o tome da li je sretno ili tužno. Djeca s razvijenim nesigurnim obrascem mogu biti povučena i tiša ili više samopouzdana što nije u skladu s njihovom dobi. Ne žele ovisiti o drugima, stoga je manje vjerojatno da će tražiti pomoć od odrasle osobe. Nesiguran obrazac neodlučnosti (C) o privrženosti razvija se iz odnosa sa njegovateljem koje neće uvijek moći zadovoljiti potrebe djeteta i oslanja se više na svoje raspoloženje nago na potrebe djeteta. Djeca sa nesigurnim obrascima neodlučnosti o privrženosti traže pažnju i teško im je uspostaviti odnos sa grupom djece ili samim sobom. Nekada su u stanju pretjerano pričati ili glumiti „klauna“ kako bi zadržali pozornost odrasle osobe. Teško im se koncentrirati na aktivnosti jer su usmjereniji na svoju potrebu za pažnjom odrasle osobe. Obrazac neorganizirane/dezorijentirane i kontrolirajuće privrženosti (D) razvija se iz odnosa u kojem se roditelj boji djeteta ili je zastrašujući prema djetetu. Roditelji pokazuju strah pri odgoju djece ako i sami imaju iskustvo straha iz svog djetinjstva. Takvi roditelji su ne pristupačni i ne reaguju prema djetetu kada dijete traži njihovu podršku i prisutnost. Dijete takav odnos doživljava zastrašujuće jer se roditelji prema djetetu ponašaju tako da viču, kažnjavaju dijete izlažu dijete obiteljskom nasilju ili se čudno ponašaju radi osobnih mentalnih stanja. Djeca tipa (D) teško razvijaju osjećaj sigurnosti. Kada su uplašena prilaze roditeljima ili figuri privrženosti da bi smanjili intenzitet straha koji osjećaju. Roditelj predstavlja izvor utjehe i prijetnju pa se djeca susreću s dilemom „*trebam te ,ali me strašiš*“ (Golding i sur., 2012:25). Dojenčad i mala djeca su dezorijentirana i teško organiziraju svoje ponašanje prema razvijanju osjećaja sigurnosti. Sazrijevanjem djeca preuzimaju kontrolu u odnosima, postaju kontrolirajući u svim odnosima te razvijaju samostalne ili prisilne načine u vezi s drugima. Kod djece ovog tipa moguća je hiperaktivnost, agresija i izazivanje ili isključenost i pasivnost. Djeca koriste svoja rana iskustva privrženosti za gradnju sheme kako funkcioniraju odnosi. Shema se naziva model unutarnje kontrole koja omogućuje razvijanje očekivanja od drugih i vlastita vjerovanja. Sigurno privržena djeca vjeruju da se sviđaju drugima i da će od drugih doživjeti podršku. Nesigurno privržena djeca izražavaju sumnju u vjerovanje se sviđaju drugima pa će i drugi vjerojatno biti manje pristupačni. Djeca pristupaju razvoju novih odnosa s drugima na osnovu ranije stečenog iskustva. Razvoj odnosa u budućnosti temeljeni su na osnovu stvaranja odnosa u prošlosti. Samouvjereno dijete ima razvijeno očekivanje da se drugima sviđa i da će dobiti podršku za razliku od nesigurnog djeteta koji nema razvijeno samopouzdanje i pouzdanost u druge.

2.2. Odrednice privrženosti

Prema mnogim teoretičarima majčina osjetljivost u odnosu na dijete glavna je odrednica kvalitete privrženosti. Vasta i suradnici (2005) navode da osjetljivije majke svoje ponašanje prilagođavaju djetetu te razvijaju siguran privrženi odnos. U svakodnevnim situacijama poput hranjenja, osjetljivosti na plač ili tjelesnog kontakta s djetetom mogu se pratiti ponašanja majki. Majke djece sigurno privrženog obrasca hrane djecu odgovarajućom brzinom, brže reagiraju i rijetko ignoriraju plač djeteta, nježnije su i toplije prema djeci. Istraživanja su pokazala da je ukupna majčina razina osjetljivosti, prihvatanja ili odbacivanja u svakodnevnim aktivnostima, dobar prediktor razvoja obrasca privrženosti njihovog djeteta u nepoznatoj situaciji. Isti autori navode da su vlastita iskustva majki isto važna pri određivanju kvalitete privrženosti. Istraživači George, Kaplan i Main (1985) koristili su mjerni instrument *Intervju privrženosti odraslih*. Prema opisima svojih odnosa privrženosti iz djetinjstva istraživači su klasificirali majke u tri grupe: majke koje podržavaju djetetovu samostalnost, odbacujuće i zaokupljene majke. Daljnja istraživanja su pokazala da je klasifikacija majki dobar pokazatelj obrasca koji majke razvijaju s svojom djecom te je provedbom intervjua u trudnoći moguće predvidjeti kasniju privrženost djeci. Ponašanja koja su opažana tehnikom nepoznate situacije proizlaze iz međusobnog odnosa roditelja i djeteta i temperamenta djeteta.

Veliki broj istraživanja o privrženosti prema Vasti i sur. (2005) proveden je u SAD-u. Autori navode da su provedena istraživanja u drugim državama i kulturama pa su stoga i rezultati tih istraživanja u skladu s kontekstom u kojem se privrženost razvija. U Njemačkoj su istraživači utvrdili da je manji broj sigurno privržene djece. Odgoj djece u Njemačkoj više naglašava samostalnost djece pa su stoga i djeca manje zainteresirana za majke pri ponovnom susretu. U Japanu viši je postotak anksiozno opirućeg obrasca. Japanske majke rijetko ostavljaju djecu pa je ispitivanje tehnikom nepoznate situacije stresnije za japansku djecu. Primjer kulturne raznolikosti vidljiv je i odgojnim postupcima u Izraelu koji su bitno drugačiji od ostalog dijela svijeta. Djeca u Izraelu su zajednički zbrinuta u kibucu i budući da više vremena provode s jednim skrbnikom manje su izložena nepoznatim situacijama. U ispitnoj situaciji djeca iz izraelskih kibuca pripadaju anksiozno-opirućem obrascu. Nalazi istraživanja obrazaca privrženosti u različitim kulturama tehniku nepoznate situacije smatraju valjanom za određivanje obrazaca privrženosti u odnosu dijete – roditelj odnosno skrbnik, ali je potrebno razgraničiti da vrijednosti i postupci nisu univerzalni već se razlikuju između kultura.

2.3. Privrženost i adaptacija djece na jaslice

U ustanovi za rani i predškolski odgoj period prilagodbe započinje s početkom nove pedagoške godine i upisom djece u jaslice ili vrtić. Prema Stojić, Divljan i Avramov (2010) promatrajući period adaptacije iz konteksta teorije afektivne vezanosti moguće je predvidjeti individualne razlike prilagodbe djece na osnovu promatranja kvalitete odnosa između majke i djeteta kao i odgovaranje na pitanje mogućnosti tranzicije afektivne vezanosti sa majke na odgajatelja. Tranzicija afektivne vezanosti sa majke na odgajatelje uključuje nadomještanje negativnih ishoda negativne veze s majkom na sigurnu vezu s odgajateljem, mogućnost stvaranja višestrukih veza djece jasličkog uzrasta, transformiranje hijerarhije osoba i načina kvalitete podrške institucionalne skrbi. Autori rada ispituju mogućnosti perioda prilagodbe djece na jaslice iz pozicije teorije afektivne vezanosti. Istraživanja su pokazala da je „*obrazac privrženosti povezan sa detetovom socijalnom i emocionalnom adaptacijom kroz rano djetinjstvo*“ (Bretherton, 1987, prema Stojić i sur., 2010:358).

Polaskom u jaslice djeci se otvara mogućnost za povećanjem broja ljudi koji se za njega brinu osim roditelja. Dijete ostvaruje odnos s odgajateljem prema mehanizmu afektivne vezanosti koje je u ranijoj dobi razvijalo s majkom. Odgajatelj u periodu adaptacije postaje sigurna baza, zamjena za roditelje za vrijeme odvojenosti ,odnosno boravka u vrtiću. Prema Stojić i sur. (2010) kvalitetu odnosa dijete – skrbnik čini bliskost, pouzdanost i briga koji su zaslužni za formiranje privrženosti. Pri razvoju socijalnih mreža djeca se vežu za odgajatelje jer djeci pružaju fizičku i emocionalnu brigu, kontinuirano su prisutne u djetetovom životu i emotivno su povezani s djecom. Kod promjena odgajatelja u grupi djeca pri dolasku u vrtić često ponovno koriste plač kao reakciju na nepoznatu osobu. Prema autorima u longitudinalnim istraživanjima provedenim koje su proveli Howes i Hamilton 1992, promjenom odgajatelja promijenila se i kvaliteta odnosa s odgajateljima. Provedeno istraživanje je dovelo do zaključka da su djeca odgajatelje počela koristiti kao alternativne figure privrženosti. Kao što dijete stvara unutarnje radne modele bliskih veza prema teoriji afektivne vezanosti, „*dete formira unutarnje reprezentacije sebe i relacija sa drugima na osnovu ponavljanih iskustava interakcije sa figurom afektivne vezanosti*“ (Bowlby, 1969 u Stojić i sur., 2010:361). Razvoj privrženosti s odgajateljima sličan je procesu razvoja privrženosti s majkama. Djeca razvijaju privrženost s odgajateljima na osnovu ponavljanja interakcija s njima. Period adaptacije na jaslice ne završava prestankom plača djeteta. Prema

Stojić i sur. (2010) adaptacija tek počinje. U vrtićima u Sremu program adaptacije djece provodi se postupno tijekom kojeg u prvom tjednu adaptacije roditelji borave s djetetom 1 do 2 sata dnevno, u drugom tjednu dijete isti vremenski period provodi samo bez roditelja, u trećem tjednu boravak djeteta produžava se do popodnevnog odmora, a u četvrtom tjednu dijete boravi u vrtiću i na spavanju. Dijete koje je adaptirano na jaslice i vrtić je ono dijete koje je prihvatilo odgajatelja i vrtić kao ustanovu u kojoj je slobodno izraziti svoje misli, osjećaje i sposobnosti. Iz konteksta teorije privrženosti dijete se adaptiralo kada je odgajatelj postao sigurna baza za njega iz koje će moći slobodno i spontano istraživati i razvijati svoje sposobnosti i kapacitete uz podršku odgajatelja. Prema istraživanju Tatalović Vorkapić, Čargonja Pregelj i Mihić (2015) vrtić se navodi kao mjesto sigurne privrženosti. Istraživanje provedeno u predškolskim ustanovama Rijeke i okolice imalo je za cilj prilagoditi i validirati Ljestvicu za procjenu privrženosti te ispitati kvalitetu privrženosti u periodu prilagodbe na jaslice. Uzorak je obuhvatio 271 dijete u vrtićima Rijeke i okolice (Rijeka ,Opatija, Lovran, Krk i Baška). Tijekom dvotjednog boravka djece u jaslicama promatrano je ponašanje djece. Mjerni instrument koji je korišten u istraživanju je adaptiran i validiran na temelju prethodnog istraživanja Mihić (2010). Iz originalne ljestvice potvrđeno je pet od sedam faktora. *„Nadogradnja same ljestvice bila je cilj koji bi omogućio širenje mogućnosti boljeg procjenjivanja i dijagnosticiranja eventualnih pozitivnih i negativnih aspekata razvoja kvalitete privrženosti djece jasličke dobi, odnosno utvrđivanja razvoja sigurnog, ambivalentnog, nesigurnog ili dezorganizirajućeg oblika privrženosti“* (Tatalović Vorkapić, Čargonja - Pregelj i Mihić, 2015:1).

Kompetentnost odgajatelja za uočavanje različitih razina i vrsta odnosa koje dijete razvija s odraslima za odgajatelja predstavljaju kontinuirano profesionalno usavršavanje . Mogućnost korištenja objektivnih i valjanih instrumenata koje će omogućiti jasno prepoznavanje različitih obrazaca privrženosti kod djece omogućuje odgajateljima i razvijanje kompetencija potrebnih u suradnji s roditeljima te nuđenje podrške obiteljima i djeci s nesigurnim obrascima privrženosti. Za zdrav socio - emocionalni razvoj djece ustanova za rani i predškolski prema Nacionalnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014) trebala bi biti mjesto sigurnosti, ljubavi i topline. Kako bi se razvijale ideje koje promovira Nacionalni okvirni kurikulum svakako je potrebno jačati kompetentnost odgajatelja, a implementacija valjanih mjernih instrumenata u praksi i primjena na različitim uzorcima

doprinosi razvoju struke prema profesiji od kojih su istraživanja prakse i rezultati istraživanja provedenih u praksi vidljivi pokazatelji razvoja profesionalnosti odgajatelja.

U Srbiji je provedeno istraživanje Procena kvalitete sigurne baze u odnosu sa majkom na jaslenom uzrastu : primer skale (Mihić 2010). Cilj istraživanja bio je prikaz prve primjene instrumenta kojom se procenjivala kvaliteta privrženosti između djece i roditelja. Istraživanje je provedeno na uzorku od 316 djece jasličkog uzrasta u periodu adaptacije. Mjerni instrument je sadržavao listu s 29 različitih ponašanja djece koji je napravljen kao alternativa testu strane situacije. Istraživači, prethodno educirano osoblje promatralo je ponašanja djece u početnom periodu prilagodbe na jaslice. Uz opise ponašanja koji mogu ukazivati na ambivalenciju i zavisnost ili izbjegavanje bliskosti i prenatrženost samostalnost (izraziti i tipični), dana je mogućnost upisivanja nekog drugačijeg ponašanja koje nije obuhvaćeno česticama, a bilo je vidljivo pri opažanju djece. Namjena Ljestvice za procjenu privrženosti, koje je provela Mihić (2010), je brza procjena djece u periodu adaptacije uz pokazatelje karakteristika djeteta prilagodljivost, emocionalnost, samostalnost, socijaliziranosti i vulnerabilnost. U istraživanju Tatalović Vorkapić, Čargonja - Pregelj i Mihić (2015) uzorkom je obuhvaćeno 66 odgajatelja i 271 dijete jasličke dobi. Primijenjena je adaptirana ljestvica za procjenu privrženosti djece rane dobi u fazi prilagodbe na jaslice koja je sastavljena od 14 čestica namijenjenih općim podacima i 44 čestice kojima su obuhvaćena ponašanja djece. Postojeća ljestvica (Mihić, 2010) jezično je adaptirana te su dodane nove čestice koje su obuhvatile 44 različita ponašanja djeteta na osnovu kojeg je moguće procjenjivati odnos privrženosti između majke i djeteta. Ljestvici je dodana skala Likertovog tipa od 5 stupnjeva za procjenu slaganja s ponuđenim tvrdnjama. Autorice navode da period prilagodbe može biti lagan, srednji i težak. Period lagane prilagodbe traje do 10-15 dana kod djece koja imaju siguran obrazac privrženosti. Ukoliko je prilagodba produljena do 30 dana radi se o srednje teškoj prilagodbi, a teška prilagodba je onda kada dijete ni nakon 6 mjeseci boravka u vrtiću nije slobodno i spontano u izražavanju svojih misli, želja i potreba. Iz pozicije prakse slučajevi teške prilagodbe su rijetki i sporadični, djeca uglavnom uspijevaju postići i razviti siguran obrazac privrženosti s odgajateljem u grupi. Jedine razlike mogu se primijetiti u razvijanju obrazaca privrženosti između odgajatelja. Istraživanje je pokazalo da je ljestvica uspješno validirana i jezično adaptirana. U istraživanju su navedena ograničenja radi prigodnog uzorka te se neke karakteristike odgajatelja nisu mogle kontrolirati. Odgajateljice s više iskustva i radnog staža više su procenjivale negativne obrasce privrženosti i niže su

procenjivale pozitivne obrasce privrženosti. Period prilagodbe općenito predstavlja izvor stresa za odgajatelje pa je moguće da taj faktor utječe na procjenu odgajatelja. Prema Tatalović Vorkapić, Čargonja - Pregelj i Mihić (2015) edukacija prije istraživanja za procjenu obrasca privrženosti doprinijela bi objektivnijoj procjeni odgajatelja neovisno o stažu i radnom iskustvu.

3. TEMPERAMENT DJECE

Radovi istraživača Alexander Thomasa, Stelle Chess, Herbert Birch, Anelliese Corner i dr. govore da su individualne razlike među djecom od samog rođenja velike. Slično navode i Oatley, Jenkins (2003) da djeca od samog rođenja pokazuju značajne individualne razlike u ponašanju i emocijama. Velike individualne razlike očituju se u doživljaju iskustva, osjetljivosti na različite vrste podražaja, tempu, načinu na koji se djeca suočavaju s novim situacijama. Uspješnost prilagodbe razumijevanja djeteta te planiranja interakcija u svrhu poticanja djetetovog razvoja ovisi o razini osviještenosti o individualnim stilovima i ritmovima koji su izraženi od djetinjstva do odrasle dobi. Razlike među djecom očituju se u dječjim reakcijama i ponašanju koja prate reakcije na podražaje iz okoline. Neka djeca su mirnija, nakon uzbuđivanja brzo se smiruju dok se druga lako uznemire i uznemirenost intenzivno pokazuju. Neka djeca su sklonija osobama koje ih okružuju i rado se upuštaju u odnose s drugima, dok su druga više orijentirana na sebe i povlače se u odnosima s drugim osobama. Takve razlike među djecom nazivaju se temperament. Temperament se definira kao aspekt ponašanja i emocija koji su konstitucijski određeni, vremenski stabilni i u različitim situacijama, imaju neurofiziološku osnovu i u određenoj mjeri je nasljedan (Goldsmith, 1993, prema Berk, 2015). Prema nekim autorima temperament predstavlja individualne razlike u reaktivnosti i samoregulaciji koje se rano pojavljuju (Berk, 2015). Reaktivnost se odnosi na razlike u brzini i intenzitetu emocionalne pobuđenosti, pažnji i motoričkoj aktivnosti, a samoregulacija na strategije koje mijenjaju reaktivnost (Rothbart, 2007). Interes istraživača za razlike u temperamentu djece pojavljuje se radi vjerovanja da su psihološke osobine koje čine temperament temelj odrasle ličnosti. U istraživanjima temperamenta Thomasa (1984) navodi se da se novorođenčad i djeca značajno razlikuju u svojim karakteristikama ponašanja te se one mogu izmjeriti različitim tehnikama (Rutter, 1982). Osobine temperamenta koje dijete donosi u situacije interakcije imaju važnost određivanja načina odvijanja susreta. Rezultat je razvoj nekog od oblika neprilagođenog odgovora ili poremećaja emocionalnog ponašanja. U ranim fazama istraživanje temperamenta bilo je oslonjeno na izvješća majki ili drugih koji su mogli opisati ponašanje djeteta u različitim situacijama. Tako se postavilo pitanje objektivnosti majčinih odgovora i pristranosti. S druge strane vanjski promatrači mogu imati predrasude. Bates i Bayles (1984) podržavaju mišljenje da „se *roditeljska percepcija djece odražava objektivne karakteristike djeteta i subjektivna obilježja roditelja*“ (Thomas, 1984:106).

U istraživanjima Anneliese Korner i suradnika (1985), praćenjam novorođenčadi starih 2- 4 dana, utvrđeno je 5 razlika među djecom. Razlike se očituju u količini plača, vremenu koje je potrebno za smirivanje i održavanje smirenosti, što djecu uznemiruje, potreba za maženjem i način privijanja uz osobu koliko se bebe same mogu smiriti, po osjetljivosti na vanjske podražaje koja kasnije prelazi u pozitivan ili negativan doživljaj svijeta koja ga okružuje. Bebe se razlikuju prema visokom ili niskom osjetilnom pragu. Alexander Thomas, Stella Chess i Herbert Birch 1950-ih godina u New Yorku bavili su se istraživanjima dječjeg temperamenta te koliki je utjecaj urođenog temperamenta u interakcijama s okolinom. Za Thomas i Chess individualna ponašanja djece uključuju karakterističan tempo, potrošnju energije, fokus, raspoloženje i ritam. Značajno je da će različita djeca isto iskustvo doživjeti na različite načine. Godine 1956. istraživači Alexander Thomas i Stella Chess započeli su longitudinalno istraživanje New York Longitudinal Study (NYLS) o temperamentu kod djece koje je pratilo 141 dijete od dojenačke do odrasle dobi. Istraživanje je provedeno direktnim promatranjem i intervjuiranjem roditelja, pedijatar i nastavnika. Uočene karakteristike temperamenta grupirane su u 9 dimenzija : aktivnost, ritmičnost, pristupanje / povlačenje, prilagodljivost, intenzitet, prag osjeta, raspoloženje, distriktabilnost, opseg pažnje i ustrajnost. Rezultati istraživanja pokazali su da temperament povećava vjerojatnost psihičkih problema, a istovremeno može biti zaštita za dijete od stresnih situacija. Istraživači su otkrili da roditeljski postupci utječu na temperament djeteta. Prema Berk (2015) to je prvi utjecajni model temperamenta koji su naveli Thomas i Chessova. Prvi model bio je inspiracija za kasnije modele. Rezultati su dobiveni putem provedenih intervjua s roditeljima i prema procjeni roditelja karakteristike djece grupirane su u tri tipa temperamenta:

Dijete lakog temperamenta obuhvaća 40% uzorka djece. U grupu djece lakog temperamenta grupirana su djeca koja imaju pravilne ritmove, općenito su vesela i lako prilagodljiva novim iskustvima. Djetetov lagan temperament je urođen i nije se javio kao odgovor na podražaje iz okoline.

Dijete teškog temperamenta obuhvaća 10% uzorka djece. Karakteristike djece teškog temperamenta su nepravilni dnevni ritmovi i sklonost negativnim i intenzivnim reakcijama, sporom prilagodbom, negativnim raspoloženjem, intenzivnim reakcijama, čestim napadima bijesa. Djeca teškog temperamenta imaju predispoziciju za razvoj dugotrajnih problema. Uloga okoline roditelja i odgajatelja u interakciji s djecom teškog temperamenta odnosi se

na razumijevanje njegovih bioloških predispozicija i zahtjeva veću brigu o oblikovanju iskustava.

Suzdržano dijete čini 15% uzorka i pokazuje blage i suzdržane reakcije na vanjske podražaje. U novijim istraživanjima ovaj stil reagiranja, navode Vasta i sur. (2003) naziva se inhibiranost ili zakočenost. U susretu s novim situacijama inhibirana ili zakočena djeca djeluju stidljivo i sa strahom, posebno kada se radi o nepoznatim situacijama ili osobama. U takvim situacijama djeca su tiha i izbjegavaju interakciju te smanjuju svoju sveukupnu aktivnost. Djeca suzdržanog temperamenta imaju predispoziciju razvoja problema u odnosima s vršnjacima. Prema istraživanju Kagan i sur. za inhibiranost je navedeno da je urođena temperamentna crta samo u određenim situacijama. Od uzorka 35% djece nije ušlo ni u jednu kategoriju. Djeca su pokazivala jedinstvenu mješavinu karakteristika temperamenta. Prema Berk (2015) najviše interesa je izazvao težak temperament. Kod djece teškog temperamenta postoji velik rizik od problema prilikom prilagodbe, uz anksiozno ili agresivno ponašanje u ranom i srednjem djetinjstvu. Suzdržana djeca imaju problema u periodu prelaska iz vrtića u školu kada su sklona pretjeranoj plašljivosti ili zakočenom ponašanju u trenutku kada se od njih očekuje aktivnost i brzina u reagiranju u razredu ili među vršnjacima. Temperament se procjenjuje putem upitnika ili intervjuima u kojem sudjeluju roditelji. Koriste se i procjene ponašanja koje popunjavaju osobe koje poznaju dijete ili se rezultati dobivaju opažanjem ponašanja koje provode. Istraživači Gartstein i Rothbart (2003) prema Berk (2015) navode da su roditeljske procjene korisne i prikladne jer roditelji dublje poznaju dijete, iako je moguće da se roditeljska procjena tumači kao subjektivna i pristrana. Roditelji već prije rođenja djeteta imaju očekivanja o temperamentu djeteta koja utječu na kasnije procjene. Opažanja istraživača nisu podložna subjektivnosti kao procjene roditelja. Da bi se stekao bolji uvid u biološke osnove temperamenta kod djece mogu se kombinirati opažanja ponašanja s psihofizičkim mjerama. Autorica navodi da je većina psihofizičkih istraživanja usmjerena na dva tipa djece koja su dijametralno suprotna. To su sramežljiva ili inhibirana djeca i društvena ili neinhibirana djeca. Razlike između ova dva tipa djece su biološke osnove i vidljive su u reaktivnosti, pulsu, razini hormona i EEG valovima u čeonim režnjevima kore velikog mozga. Stabilnost temperamenta određuje dob djeteta. Aktivnost bebe povezana je s visokom razinom pobuđenosti i neugode, dok je neaktivnost povezana s pažnjom i budnošću djeteta. Samostalno kretanje djece mijenja stanje aktivnosti i neaktivnosti djeteta pa je dijete koje je aktivno i puže obično

zainteresirano za istraživanje ,dok je neaktivna beba uplašena ili povučena. Nakon treće godine uspostavom sustava emocija, pažnje i akcije bolje je razumijevanje dječjeg temperamenta. Prema Berk (2015) mnogi činitelji utječu na stabilnost temperamenta. „*Razvoj bioloških sustava koji čine temelj temperamenta, djetetova sposobnost za kontrolu s naporom i uspjeh tih napora ovise o kvaliteti i intenzitetu emocionalne reaktivnosti*“ (Berk, 2015:420). Pri procjeni temperamenta postoje kulturalne razlike pa su tako sjevernoamerička djece aktivnija, razdražljivija, teže se smiruju kada su uznemirena od japanskih i kineskih beba. Japanske i kineske bebe brže se smiruju, sposobne su smiriti same sebe ,plašljivije su u nepoznatoj situaciji i pokazuju više anksioznosti s nepoznatim osobama te su emocionalno suzdržanija. Razlike među djecom u različitim kulturama mogu imati genetske korijene , ali su podložne kulturalnim uvjerenjima i postupcima. Temperament i društveno ponašanje djece usko su povezani. Visoko aktivna djeca uključena su u više sukoba dok su sramežljiva djeca više sa strane uključena kao promatrači. Thomas i Chess predložili su model stupnja podudaranja prema kojem se može objasniti kako temperament i okolina zajedno mogu dovesti do povoljnih ishoda. Model stupnja podudaranja uključuje stvaranje odgojne okoline koja uvažava temperament i potiče adaptivno funkcioniranje. Ovaj model pomaže u objašnjavanju razloga zašto kod djece teškog temperamenta postoji rizik od problema kasnije prilagodbe. Dispozicije djece teškog temperamenta ne slažu se s doživljajima roditelja te ta djeca u pravilu ne dobivaju osjetljivu skrb u ranoj dobi. Do druge godine roditelji djece teškog temperamenta koriste kaznu za uspostavljanje discipline. Korištenje kazne dovodi do narušavanja kontrole s naporom. Djetetove reakcije prkosa i neposluha povećavaju roditeljski stres. Roditelji nastavljaju s strogim odgojem ili postaju popustljivi i nedosljedni u postavljanju granica. Pozitivni i osjetljivi roditelji pomažu svojoj djeci u regulaciji emocija tijekom rane dobi pa je moguće smanjenje težine djetetovog temperamenta. Autorica navodi da roditeljska osjetljivost, podrška i jasna očekivanja tijekom djetinjstva dovode do smanjenja vjerojatnosti da težak temperament potraje i dovede do socijalnih i emocionalnih poteškoća. Istraživanja su pokazala da na podudaranje roditeljstva i dječjeg temperamenta utječu socioekonomski status i kulturalne različitosti. Razlike u temperamentu između ruske i američke djece su vidljive u frustriranosti, uzrujanosti i strašljivosti koje su ruska djeca pokazivala jer su roditelji bili suočeni s lošijom ekonomijom i dužim radnim vremenom od američkih roditelja. Smatra se da je ruskim roditeljima radi lošijih uvjeta rada nedostajalo vremena da budu strpljivi i osjetljivi za svoju

djecu što je rezultiralo i razlikama temperamenta. Berk (2015) navodi kako je najbolja rana usklađenost odgojnih uvjeta i temperamenta. Djeca teškog i suzdržanog temperamenta imaju bolje prilike ukoliko su im roditelji topli i postavljaju pred njih čvrste, ali razumne zahtjeve. Oatley i Jenkins (2003) prema Bowlby i dr. ističu važnost uzajamnog odnosa djece i roditelja u izgrađivanju emocionalnog odnosa. Prilagođavanje je zahtjev koji se postavlja i djetetu prema roditeljima i roditeljima prema djetetovom temperamentu. Neki istraživači, navode Oatley i Jenkins, u testu nepoznate situacije djeca nisu pod utjecajem roditeljskih reakcija već se reakcije djeteta objašnjavaju njegovim temperamentom. Shvaćanje da je djetetov temperament usklađen s stilom privrženosti proizlazi iz istraživanja Miyake, Chena i Camposa koji su utvrdili kako su djeca koja su pri rođenju iskazivala razdražljivost u dobi od godinu dana u većoj mjeri su bila nesigurno privržena. Povezanost teškog temperamenta s intenzitetom djetetove uznemirenosti potvrdili su Thompson, Connell i Bridges (1988). Niz istraživanja potvrdilo je da se roditelji prema djeci različitog temperamenta različito ponašaju. Zaključno navode Oatley i Jenkins „*stil privrženosti ovisi o zajedničkom djelovanju roditeljskog ponašanja prema djetetu i djetetova temperamenta*“ (Oatley i Jenkins, 2003:216). Istraživači Thomas i Chessova (1977) prema Vasti i sur. (2003) predložili su tumačenje utjecaja temperamenta na kasniji razvoj prema stupnju podudaranja između djetetova stila reagiranja i socijalne i fizičke okoline. Berk (2015) navodi da stupanj podudaranja podrazumijeva stvaranje odgojne okoline koja uvažava individualne karakteristike temperamenta djeteta i potiče prilagođeno funkcioniranje. Stupanj podudaranja objašnjava razloge radi kojih djeca teškog temperamenta imaju predispoziciju teže prilagodbe u kasnijoj dobi. Djeca teškog temperamenta rjeđe dobivaju osjetljivu skrb u ranoj dobi, njihovi roditelji češće uspostavljaju disciplinu kažnjavanjem djece što kod djeteta ometa razvoj kontrole s naporom. Reakcije djece izazvane kažnjavanjem su neposlušnost i inat što utječe na stres kod roditelja. Roditelji nisu dosljedni već počinju popuštati djetetovim zahtjevima. Briga i ljubav za dijete ne podrazumijeva samo zadovoljavanje djetetovih osnovnih potreba za hranom, vodom, snom, kretanjem, igrom i dr. što su preuvjeti djetetovog fizičkog i psihičkog razvoja. Prema Anđelković, Vidanović, Heldrih (2012) potrebno je znati „dozirati“ emocionalnu podršku kao i ograničavanja odnosno uskraćivanja. Ograničenja koriste djeci jer ih dijete očekuje što mu olakšava život jer usmjeravaju djetetovo ponašanje u skladu s normama koje socijalni kontekst podrazumijeva. Kada ograničenja tj. granice izostaju dijete gubi osjećaj sigurnosti i

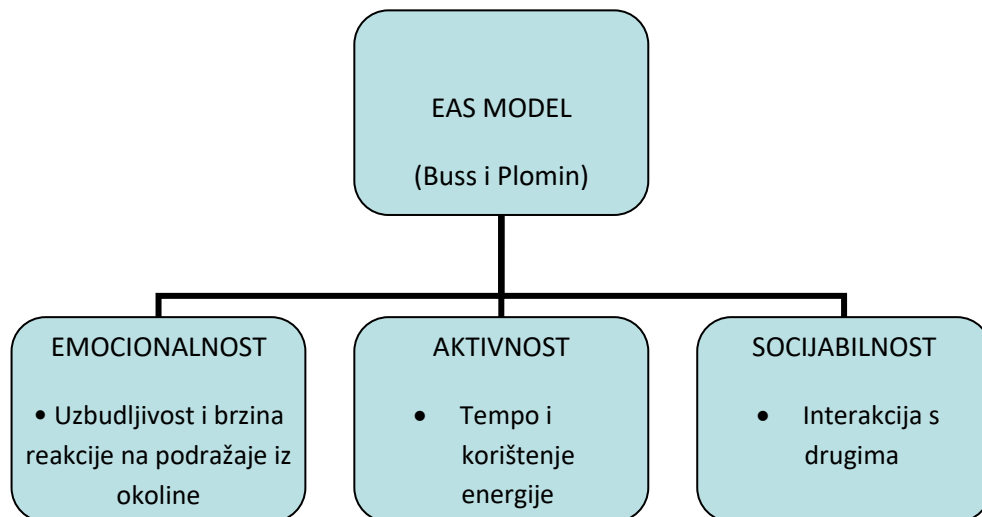
povjerenja u roditelje, prepušteno je samo sebi što s obzirom na dob djeteta može biti negativno za njegov daljnji razvoj. Prema Kondić i Vidanović (2011) uskraćivanja i ograničenja su usklađena s razvojnim dostignućima djetetovog psihičkog sustava. Ograničenja predstavljaju nužan i koristan uvjet za razvoj djetetove ličnosti, njegovog Ja, kao i mogućnost odlaganja neposrednog zadovoljenja temeljnih potreba, te nalaženje različitih strategija zadovoljenja, ali i pounutrenje roditeljskih zabrana i socijalizacije. Socijalizacija i odgoj u najširem i najužem smislu tih riječi posljedica su dobro odmjerjenih ograničenja (frustracija) koja su primjerena dječjoj dobi – od navikavanja na čistoću do usvajanja normi ponašanja u kući, školi, među vršnjacima te široj društvenoj sredini (Anđelković, Vidanović, Heldrih, 2012). Kod objašnjavanja dječjih internaliziranih i eksternaliziranih problema koriste se tzv. Miniteorije (Macuka 2007), jedna od njih je i Petersonova koja Teoriju obiteljske prisile (1982) koristi za tumačenje etiologije eksternaliziranih problema. Prema toj teoriji naglašena je uloga slabo razvijenih roditeljskih vještina npr. kada majka na djetetovo neprimjereno ponašanje reagira ispunjenjem djetetovog zahtjeva kako bi neprimjereno ponašanje prestalo. Djeca s eksternaliziranim problemima (nesposobnost samoregulacije emocija, poremećaji pažnje, motivacije, komunikacije i interakcije s drugima). Kroz ovo istraživanje pokušalo se odgovoriti na pitanje mogu li neki oblici odnosa između djeteta i roditelja biti važni zaštitni ili rizični faktori za razvoj specifičnih problema kod djece predškolske dobi. Posebno se razmatrala uloga oca i uloga majke iz perspektive djeteta. Kontrola dječjeg ponašanja sastoji se od psihološke i bihevioralne kontrole koja uključuje postavljanje pravila ponašanja i dopuštenih granica da bi se izbjeglo nepoželjno ponašanje djece (Macuka 2007). Prema Čudina-Obradović i Obradović (2002) roditeljski odgojni stil je skup stavova prema djetetu, emocionalna klima unutar koje se odvijaju različiti roditeljski postupci. Radi toga se utjecaj roditelja istražuje kroz oblike roditeljskih stilova. Prema tipologiji Maccoby i Martin 1983. stilovi se svrstavaju u 4 roditeljska stila: autoritaran (kruti-strogi), autoritativan (demokratski-dosljedan), permisivan (popustljiv) i indiferentan (nemaran, zanemarujući). Kod autoritativnog odgojnog stila roditelji postavljaju velike zahtjeve prema djeci, postavljaju granice i provode nadzor, ali pružaju veliku toplinu i potporu. Glavni odgojni ciljevi su djetetova znatiželja, kreativnost, sreća, motivacija i nezavisnost osjećaja. Roditeljska uloga je savjetnička, a ne kontrolorska. Postavljene granice i pravila djetetu se objašnjavaju i obrazlažu. Djeca koja žive u takvom okruženju spontana su i slobodna u

izražavanju mišljenja i emocija , pa djeluju manje poslušno "odgojeno" nego djeca iz autoritarnog okruženja (Čudina-Obradović, Obradović, 2003:56). Kada su roditelji pozitivni i osjetljivi i spremni su pomoći svom djetetu u ranoj dobi u regulaciji emocija težina djetetovog temperamenta smanjuje se do druge ili treće godine. *„Osjetljivost i podrška te jasna očekivanja roditelja smanjuju vjerojatnost da težak temperament djece dovede do emocionalnih i socijalnih teškoća u kasnijoj dobi“* (Jaffari-Bimmel i sur., 2006. u Berk 2015:424). Model stupnja podudaranja , navodi Berk, podsjeća da bebe imaju jedinstvene predispozicije koje odrasli moraju prihvatiti. Ne naglašavajući djetetove probleme, djetetova okolina trebala bi se prilagoditi djetetovim sposobnostima. Promjena u djetetovom okruženju za učenje i razvoj pred roditelje i odgajatelje postavlja zadatke kontinuiranog praćenja djeteta i procjenjivanja njegovog ponašanja u skladu s njegovim temperamentom.

3.1. EAS model

Prema Vasti i sur. (2003). Buss i Plomin (1984) razvili su teoriju temperamenta prema kojoj se temperament mjeri putem tri dimenzije emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti.

„EAS model je biološki usmjeren i razmatra temperament kao naslijeđenu crtu ličnosti koja se rano pojavljuje“ (Vasta i sur., 2003:461).

Slika 3. EAS model (Buss i Plomin, 1984.)

Emocionalnost u EAS modelu (Slika 3.) mjeri djetetovu uzbudljivost i brzinu njegove reakcije na podražaje iz okoline. Prema Vasta i sur. (2003), Plomin smatra da su razlike u ovoj dimenziji između nervnih sustava djece urođene. Neka djeca brže reagiraju i doživljavaju veće uzbuđenje. Tijekom prvih mjeseci života emocionalnost se iskazuje općim reakcijama djeteta u neugodnim situacijama, najčešće plačem, a u kasnijoj dobi strahom ili srdžbom. Plomin tvrdi da o iskustvima djeteta ovisi razvoj djetetovog ponašajnog stila.

Aktivnost se EAS modelu opisuje način djetetovog tempa i korištenja energije. Djeca koja su stalno u pokretu i aktivno potrazi za novim iskustvima visoko su procijenjena u ovoj dimenziji temperamenta. Opisuje se djetetovo ponašanje i razina aktivnosti koliko brzo i koliko daleko dijete može ići. Smjer kretanja određuje okolina.

Socijabilnost u EAS modelu objašnjava djetetov izbor da bude u interakciji s drugim ljudima. Društvena djece ne vole biti sama, potiču kontakte i odnose s drugim ljudima. Socijabilnost ne opisuje bliskost koje dijete ostvaruje s drugim osobama, ali je pod jakim utjecajem

iskustava djeteta. Djetetu je urođeno reagirati na socijalne podražaje od podražaja koje pružaju premeti. Najjasnija procjena može se vidjeti u djetetovoj reakciji na nepoznate osobe. Istraživači smatraju da su razine emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti genetski određene, ali sveukupni socijalni razvoj ovisi o interakciji djetetovih osobina s fizičkom i socijalnom okolinom. Prema Sindik i Basta - Frljić (2008) istraživanju navodi se i četvrta dimenzija EAS modela impulzivnost. Nadopunjeni model EASI u provedenim istraživanjima razlikuje jednojajčane i dvojajčane blizance, navodi međukulturalne razlike u emocionalnosti među djecom. Upotpunjeni EASI model korišten je u istraživanju Sindik i Basta- Frljić koji je bio namijenjen procjeni djetetova temperamenta od strane roditelja. Upitnik za roditelje mjeri 4 vrste temperamenta grupirane u subskale od 5 čestica. Test - retest EASI upitnika pokazao je visoku pouzdanost procjene kod majki tijekom dva uzastopna mjeseca. Slaganje roditeljskih procjena s koeficijentima od 0,79 blizak je i koeficijentu pouzdanosti u našoj populaciji 0,74. Prema Sindik i Basta-Frljić (2008) procjena temperamenta ovisi o procjenjivačima te su Lyon i Plomin (1981) utvrdili povezanost roditeljskih procjena za 0,51 dok je u provedenom istraživanju Cronbach alfa bio 0,71 za cijeli upitnik. U istraživanju Tatalović Vorkapić i Lončarić (2015) za mjerenje temperamenta predškolske djece primijenjen je EASI temperament Survey. Procjenjivači su bili odgajatelji predškolske djece (N=192). Na uzorku od 3275 djece pokrenuta je valjanost instrumenta. Utvrđena je trofaktorska otopina (emocionalnost, aktivnost i socijabilnost) koja objašnjava varijancu od 57,427%. Impulzivnost kao komponenta očekivano je izostala. Prema istraživanju Sindik i Basta-Frljić (2008) navodi se primjena EASI-III upitnika na australskoj populaciji koja stabilno mjeri sve dimenzije temperamenta osim impulzivnosti. Metodologija procjene temperamenta djece polazi od meta- emocija roditelja i drugih procjenjivača što u konačnici utječe na ponašanje djeteta jer *„djetetovo ponašanje nije samo rezultat temperamenta već uključuje roditeljskih odgojnih utjecaja kao i određene situacije što kontekstualno (obitelj ,vrtić) ne mora dati realan uvid u djetetov temperament“* (Sindik i Basta-Frljić, 2008:150). Iskustvo iz prakse kod procjene temperamenta drugog djeteta od strane roditelja može se bitno razlikovati u procjeni odgajatelja koji ima bolji uvid u temperament djece u grupi. Roditelj neopravdano može zanemariti djetetovu impulzivnost u reakcijama prema drugom djetetu dok je odgajatelju impulzivnost vidljiva i objašnjiva s pozicije poznavanja dječjeg temperamenta.

4. RAZLIKE U PROCJENJIVANJU KARAKTERISTIKA DJECE IZ PERSPEKTIVE RODITELJA I ODGAJATELJA

Proces demokratizacije društva prema Mlinarević (2000) donosi korjenitu promjenu uloge odgajatelja od osobe koja izvršava program i prenosi znanje djeci do kreatora i interpretatora programa koji organizira okruženje za učenje djece uz primjereno vođenje i posredništvo. Pretpostavka uloge odgajatelja kao kreatora programa je autonomija odgajatelja koja prema Miljak (1996) uključuje neovisnost od autoriteta, sigurnost u stručnu kompetenciju, sposobnost uvažavanja potreba i interesa djece, kreativnost u stvaranju i realizaciji programa i ravnopravno partnerstvo s stručnim timom, roditeljima i drugima. Autonomija odgajatelja sagledava se kao sposobnost samouvida u osobnu edukacijsku filozofiju uz promišljanje njezine sukladnosti s vlastitom praksom pa se obostranost autonomije djeteta i odgajatelja očituje u pozitivnom ozračju koje je potrebno za pravilan razvoj djece u ustanovi za rani odgoj i obrazovanje. Ravnopravni odnosi s drugima koji brinu o djeci utječu na kvalitetu utjecaja u zajednici koja bi za dijete trebala biti mjesto pozitivnih iskustava uz ozračje povjerenja i mogućnosti za razvoj potencijala djece. Stvaranje pozitivnog ozračja i zadovoljavanje većine potreba predstavlja obostranu autonomiju djeteta i odgajatelja. Pozitivni odnosi s roditeljima u ustanovi za rani odgoj i obrazovanje stvaraju se od polaska djeteta u vrtić. Postoje različiti oblici suradnje s roditeljima putem kojih odgajatelji razvijaju partnerske odnose. Jedan od oblika suradnje su individualne mjesečne konzultacije na kojima se reflektiraju ponašanja djeteta između roditelja i odgajatelja. Kroz komunikaciju odgajatelj dobiva uvid u roditeljske procjene ponašanja djeteta kao što roditelj dobiva uvid u ponašanja djeteta u socijalnom okruženju, u igri s vršnjacima, komunikaciji i ponašanju djece. Nerijetko roditelj opravdava ponašanja temperamentom djeteta ili privrženošću, a da toga nije ni svjestan. Ovakav oblik suradnje s roditeljima dobar je primjer kako sliku o djetetu tumačiti iz perspektive odgajatelje i roditelja. Istraživanja su pokazala da način doživljaja djeteta kod roditelja i odgajatelja ne mora biti isti (Tatalović Vorkapić i Vlah, 2011). Nalazi istraživanja koje je proveo Janković (2002) potvrđuju statistički značajne razlike percepcije ponašanja istog djeteta između roditelja i odgajatelja. Autor navodi da je razlika moguća radi različite sredine. Slunjski (2008; prema Tatalović Vorkapić i Vlah, 2011) smatra krucijalnim stvaranje zajedničke percepcije i pozitivne slike o djetetu za cjelovitu spoznaju o djetetu. U tom smjeru bi svaki vrtić trebao biti prema roditelju otvorenog pristupa s prihvaćanjem i uvažavanjem. U svojem istraživanju Janković (1996) navodi da su majke „loši“ procjenjivači kada je predmet

procjene osobina njihove djece jer su njihove percepcije u većoj povezanosti s njihovim psihičkim stanjima nego samoprocijenama djece. „*Procjene ponašanja kod djece su složene radi dinamike razvoja, reakcija na trenutne uvjete i česte regrese koji nisu isti kao kod odraslih*“ (Janković, 1996:22). Cilj istraživanja bio je utvrditi valjanost procjene o postojanju simptoma kod djece prognanika kroz percepciju majki i samoprocijene djece. Nalazi ovog istraživanja potvrdili su nepodudarnost između procjena majki i samoprocijena njihove djece u 9 od 12 mogućih točaka, da je procjena odnosa majki prema djeci povoljnija kada ih daju djeca nego majke, procjene majki o postojanju psihičkih posljedica trauma kod djece podudaraju se u 6 od 8 točaka posttraumatskim reakcijama majki. Zaključno navodi Janković percepcija majki ovisi o njihovom trenutnom emocionalnim i psihofizičkom i socioekonomskom statusu kao što su pokazala i ranija istraživanja. Cilj u istraživanju Mikasa (2007) bio je istražiti usklađenost procjena između roditelja i odgajatelja u procjeni emocionalnih problema ili problema u ponašanju. Ujednačenost procjena između roditelja i odgajatelja važna je radi otkrivanja problema, njegovog razumijevanja kao i odabira odgovarajućeg terapijskog postupka. Uzorak je obuhvatio 150 djece predškolske dobi iz Splita, a procjenjivači su bili roditelji i odgajatelji. Rezultati provedenog istraživanja pokazuju ne postojanje značajne usklađenosti u procjeni između roditelja i odgajatelja. Roditelji su se pokazali kao stroži procjenitelji djece koja nemaju izraženijih problema, a odgajatelji su pokazali višu razinu osjetljivosti u odnosu na roditelje djece kojoj je potrebna stručna pomoć. Longitudinalno istraživanje koje je provela Zupančić (2010) ispitalo je predvidljive valjanosti osobnosti trogodišnjaka u objašnjavanju socijalnog ponašanja i inteligencije. Procjenjivači su bili roditelji i odgajatelji. Istraživanje je provedeno na uzorku od 253 djece predškolske dobi u razdoblju od dvije godine. Odgajatelji su ranim ocjenama osobnosti predvidjeli kasnije rezultate u vrtićima. Odgajateljska svjesnost o otvorenosti djeteta povezana je s socijalnom kompetencijom i niskom pojavom eksternaliziranih ponašanja u vrtiću dok su ocjene ekstraverzije emocionalne stabilnosti negativno povezane s internalizacijom, a pozitivne povezane s ponašanjem djece eksternalizirano. Procjene roditelja o eksternaliziranoj djeci predvidjele su nisku razinu internaliziranja ponašanja u vrtiću, a roditeljska percepcija predvidjela je dječju inteligenciju nakon dvije godine. Podaci o djeci prikupljeni su u dvije faze. U prvoj fazi djeca su bila u dobi od tri godine i najmanje dva mjeseca su bila uključena u jednu od 17 predškolskih ustanova koje su sudjelovale u istraživanju. Podaci u drugoj fazi prikupljeni su dvije godine kasnije. Djeca su ostala

uključena u iste ustanove, a 65% je boravilo u grupi s istim odgajateljem . Odgajatelji su u prosjeku procijenili 1-14 djece u grupi. Roditelji očevi i majke bili su u prosjeku srednjoškolskog obrazovanja. Istraživanje je istaklo značenje percepcije odraslih osoba koje se odnose na individualne razlike u ranom djetinjstvu koje kasnije utječu na društveno ponašanje u godini pred školu. Istraživanje nije pokazalo ujednačenost procjena između roditelja i odgajatelja. Napomena je autora da su podaci o djeci sakupljeni u različitim okruženjima i ulogama te je slaganje s tvrdnjama odgajatelja različito od slaganja s tvrdnjama roditelja. To može biti „*posljedica stvarnih razlika u ponašanju djeteta u različitim kontekstima (Harris, 1998), specifične informacije o djeci koje su prikupili promatrači u različitim okruženjima, te o različitim ulogama promatrača koji zauzimaju različite perspektive o djeci*“ (Zupančić, 2010:40). Sukladno tome procjene odgajatelja su jače longitudinalno povezane s društvenim ponašanjem u istom kontekstu od procjena roditelja. Zaključno istraživanje Zupančić ističe značaj percepcije odraslih koje se odnose na individualne razlike među djecom za njihovo društveno ponašanje u godini pred polazak u školu dok je praćenje roditeljskog odgoja i dob djeteta za polazak u vrtić ne čine značajnu razliku. U istraživanju Živčić–Bećirević, Smojver–Adžić i Mišćenić (2003) na uzorku od 232 djece predškolske dobi primijenjena je Achenbachova skala za procjenu dječjeg ponašanja za roditelje i odgajatelje. Rezultati istraživanja pokazali su veću zastupljenost probleme u ponašanju kod dječaka. Utvrđeno je umjereno značajno slaganje procjena roditelja i odgajatelja na svim sindromnim sklama osim skale tjelesnih poteškoća i problema pažnje. Usporedbom rezultata provedenog istraživanja i američkog uzorka utvrđeno je da roditelji manje procjenjuju emocionalnu reaktivnost te ukupno manje problema u ponašanju od američkog uzorka. Roditelji i odgojitelji imaju najbolje slaganje u procjeni na skali anksioznost/depresivnost i povučenost. Istraživanje Hinshaw i sur. (1992) prema autoricama pokazuje veću povezanost procjena roditelja i odgajatelja na skali eksternaliziranih ponašanja, a nižu na skali internaliziranih ponašanja. Postoji mogućnost da se eksternalizirana ponašanja javljaju u okruženju u kojem se dijete nalazi i manje je ovisno o prisutnim osobama i njihovim reakcijama. Podaci o interakcijama dječjeg ponašanja i reakcijama odraslih prema djeci iz istraživanja Arnold, McWilliams i Arnold (1998) kazuju da popustljivo ponašanje odgojitelja u vrtiću ima snažan utjecaj na ometajuća ponašanja djece kao i da neadekvatna ponašanja djece utječu na popustljivost i pretjeranu reaktivnost odgajatelja. Autorice navode

istraživanje Janković i Koren (2002) koji dobivene razlike u ponašanju djece pripisuju kontekstu.

5. ISTRAŽIVANJA O POVEZANOSTI RAZLIČITIH OBRAZACA PRIVRŽENOSTI I TEMPERAMENTA DJECE IZ PERSPEKTIVE RODITELJA I ODGAJATELJA

Rane godine čine temelj za kasnije učenje. Na roditeljima i stručnjacima koji se bave djecom je osigurati odgovarajuće okruženje koje potiče razvoj uravnoteženih ličnosti usklađene s temperamentom djeteta. Osobnost i temperament jedinstvene su osobine koje čine svaku osobu. Roditelji često imaju tendenciju kategoriziranja određenih sposobnosti djece i pripisivanja atributima majke, oca ili ostalih članova obitelji. To može biti pozitivna ili negativna kompilacija atributa. Upoznajući svoju djecu, roditelji se prilagođavaju različitim osobinama djeteta i smatraju ih dijelom djetetove osobnosti. Temperament je karakterističan stil ponašanja pojedinca i način reagiranja. Dječje emocije predstavljaju prvi jezik djeteta dok se ne pojavi govor te se stoga prema reakcijama djece može predvidjeti temperament djeteta. Sazrijevanjem djece dolazi do postavljanja temelja za budući razvoj osobnosti. Individualne karakteristike i temperament temelji su na kojima djeca nastavljaju svoj put razvoja na svijet koji ih okružuje u kasnijoj dobi. Ako dijete u ranom djetinjstvu ima razvijenu sigurnu privrženost nepoznatim situacijama prilazi s više samopouzdanja za razliku od djece koja su razvila nesigurnu privrženost i koja nemaju povjerenja u vlastite sposobnosti kada je potrebno postići očekivanu prekretnicu u rastu i razvoju. S obzirom na pitanje vezano uz sličnosti ili razlike između temperamenta i privrženosti raspravlja se o tome pridonosi li temperament ukupnoj sigurnosti privrženosti ili specifičnoj vrsti privrženosti koju djeca iskazuju (Mangelsdorf i Frosch, 1999). Nadalje zaključuje se da iako temperament može utjecati na obrasce privrženosti, prema temperamentu djeteta ne može se utvrditi postojeći obrazac privrženosti. Autori Mangelsdorf i Frosch (1999) smatraju da određene dimenzije temperamenta posebno negativne emocionalnosti mogu biti povezane s ponašanjem dojenčadi tijekom nepoznate situacije. Primijetili su da ova dimenzija temperamenta ne predviđa ukupnu sigurnost privrženosti. Ispitivanje karakterističnih svojstava temperamenta može biti korisno za unapređivanje razumijevanje individualnih razlika u obrascima privrženosti. Autori predlažu da nalazi o temperamentu i privrženosti mogu stvoriti jedinstven i interaktivan doprinos socijalno-emocionalnom funkcioniranju djece. Iako djetetove osobine pridonose razvoju odnosa između djeteta i roditelja učinci temperamenta mogli bi biti neizravni i moderirani osobnošću majke i socijalnom podrškom. Prema autorima temperament i privrženost međusobno su povezani, ali nikako nisu

zamjenjive konstrukcije već predstavljaju dva konstrukta koje je potrebno razmatrati neovisno iako su međusobno ovisni.

Provedena istraživanja koji povezuju različite obrasce privrženosti i temperamenta kod djece rane i predškolske dobi prema dostupnim podacima na našem prostoru razmatraju se odvojeno. Sudionici istraživanja su djeca uključena u predškolske ustanove, odgajatelji i roditelji. U istraživanju Tatalović Vorkapić i Lončarić (2015) sudjelovalo je 197 odgajatelja i 3275 djece predškolske dobi. Istraživanje je provedeno u šest županija u 41 vrtiću s ciljem primjene mjernog instrumenta EASI Temperament Survey za djecu predškolske dobi u Hrvatskoj. Ova studija pokazala je da ovisnost o kontekstu odlučujući čimbenik (Tatalović Vorkapić i Lončarić, 2015) u razvoju temperamenta i procesu razumijevanje i procjene odgajatelja. Istraživači navode da se isti argument može koristiti za objašnjenje opisnih parametara EAS-subskala ukoliko se uspoređuju s procjenama roditelja. Postavlja se pitanje čije su procjene bliže stvarnom dječjem temperamentu, roditeljske ili odgajateljske. Odgovor na postavljeno pitanje moguće je dobiti jedino ukoliko postoji valjani, pouzdani i objektivan instrument za mjerenje dječjeg temperamenta koji bi bio koristan stručnim suradnicima i odgajateljima u njihovoj praksi. Takvim instrumentom omogućilo bi se uzdužno praćenje promjena temperamenta i osobina djece predškolske dobi. Autori zaključuju da bi stvaranje istraživačkih projekata za buduća cross-kulturna istraživanja omogućilo uvid u analizu spola u procjenama te razlike u praksama između vrtića. U istraživanju Tatalović Vorkapić i Žagar (2017) svrha istraživanja povezana je s pitanjem „Jesu li procjene dječjeg temperamenta kod odgajatelja neovisne o osobinama ličnosti .U istraživanju se analizira odnos osobnosti odgajatelja i dječjeg temperamenta, razine zahtjeva za radom i koliko djeca vole svoje odgajatelje. Kao mjerni instrument korišten je inventar osobnosti deset predmeta za samoprocjenu osobina ličnosti odgajatelja i EAS upitnik za procjenu dječjeg temperamenta. U istraživanju je sudjelovalo 128 djece i 10 odgajatelja koje je procijenilo svoj temperament i temperament djece. Istraživanje je pokazalo da procjena dječjeg temperamenta nije neovisna od osobina osobnosti odgajatelja. Razina radnih zahtjeva koje procjenjuju odgajatelji ovisi o temperamentu djece kao i pitanju koliko djeca vole svoje odgajatelje što ovisi o osobinama ličnosti odgajatelja. U zaključku istraživanja navodi se da osobine osobnosti odgajatelja imaju značajan odnos s dimenzijama dječjeg temperamenta u procesu učenja i poučavanja. Značajno je i svrhovito za odgajatelje da počnu promišljati o pojedinačnim čimbenicima koji su značajno povezani s procjenom

dječjeg temperamenta u skupini. Implikacijom mjernih instrumenta za procjenu dječjeg temperamenta u praksi svakako doprinosi boljem razumijevanju djeteta i vodi profesionalnom razvoju odgajatelja. U istraživanju Tatalović Vorkapić i Čargonja – Pregelj (2015) cilj istraživanja bio je prilagodba i Validacija ljestvice za procjenu privrženosti djece rane dobi te ispitivanje kvalitete privrženosti u fazi prilagodbe na jaslice. U istraživanju je sudjelovalo 271 dijete rane dobi i 66 odgajatelja koji su procjenjivali djecu u periodu prilagodbe na jaslice. Rezultati istraživanja pokazali su povezanost između dimenzija privrženosti s dobi i radnim iskustvom odgajatelja kao i da je varijabla vrste jasličke skupine bitna za procjenu jer je u dobno homogenim skupinama značajno veća hladna distanca od dobno mješovitih skupina. U periodu adaptacije u dobno homogenim skupinama češće je izraženiji cirkularni plač djece radi slične dobi što postaje ometajući čimbenik u radu u jaslicama. Korišteni mjerni instrument bio je jezično adaptiran i validiran što je potvrdila faktorska analiza. Deskriptivnom i korelacijskom analizom utvrđeno je da su odgajatelji najviše procjene dali sigurnim obrascima privrženosti: bliskosti i podržavanju, a manje prosječne procjene za obrasce nesigurne privrženosti što je bilo očekivano. U svijetu istraživanja o povezanosti temperamenta i privrženosti kod djece češća su i brojnija. Prema članku Margaret Szewczyk-Sokolowski and Kelly K. Bost (2005) navodi se istraživanje odnosa između sigurne privrženosti, temperamenta i prihvatanja vršnjaka. U istraživanju je sudjelovalo 28 djece predškolske dobi i njihove majke. Majke i djeca sudjelovali su dva puta u dvosatnom promatranju. Obrazac privrženosti procijenjen je korištenjem Waters Attachment Behavior Q-seta (AQS) koji su ispunili promatrači, a majke su procijenile temperament djece. Rezultati istraživanja pokazali su značajne relacije između privrženosti i temperamenta. Prihvatanje vršnjaka ovisi o temperamentu i privrženosti. Za temperament je utvrđeno da je jači prediktor odbacivanja vršnjaka djece. Otkrića ovog istraživanja naglašavaju dinamiku inter- i intra-personalnih čimbenika o kojima ovise međusobni odnosi djece predškolske dobi u vrtiću. Zanimljivost je da se razmatraju implikacije, kako navode autori članka, na izgradnju teorije i budućih istraživanja. U članku Delay of Gratification in Two- and Three-Year-Olds: Associations with Attachment, Personality, and Temperament (2013) navodi se da je odgoda zahvalnosti povezana s dugoročno ponašajnim i akademskim ishodima. U studiji se istražuje temperament, osobnost i privrženost. Istraživanje je provedeno na uzorku od 50 djece u dobi od 2 i 3 godine i njihovih roditelja i odgajatelja. Roditelji i odgajatelji procjenjivali su dječji temperament na temelju EASI-III upitnika i

osobnost (California Child Q- Set). Na temelju nagradnog ponašanja u situaciji „Deley Deley“ djeca su kategorizirana u tri grupe: Delay, Touch and Go i Non Delay. Utvrđeno je da su procjene o aktivnostima, impulzivnosti vremenu odlučivanja, negativnoj emocionalnosti, kontroli i utjecaju povezana sa sposobnošću kašnjenja. Povezanost privrženosti djeteta i roditelja nije bila statistički značajna, ali se pokazao zanimljiv trend da je veći postotak Non Delayers-a procijenjen kao C tip odnosno nesigurno-ambivalentni. Prva skupina djece procijenjena je kao sigurno privržena. Ova studija među prvim proučava povezanost kvalitete odnosa roditelj-dijete, temperamenta i osobnosti te odgodu ishoda zadovoljavanja djece predškolske dobi. Istraživačka pitanja koja se javljaju u studiji su Mogu li se zanemariti razlike u odgoju djece mlađe od 4 godine? Ako mlađa djeca doista pokazuju razlike u sposobnosti čeka, jesu li te razlike povezane s djetetovim temperamentom i /ili osobinama ličnosti? Promatraju li se razlike vezane uz djetetovu privrženost svom primarnom skrbniku? Jesu li razlike u sposobnosti dječjeg kašnjenja povezane s razlikama u strategijama afektivnih i ponašanja koje koriste? Pretpostavlja se da djeca mlađa od dvije godine mogu pokazati neki oblik razumijevanja i sposobnost odgode, da su kvalitete privrženosti i temperamenta i osobine ličnosti u korelaciji s dječjom sposobnosti da odgode trenutno zadovoljavanje svoje potrebe odnosno čeka i da su vidljive strategije dječjih odgoda povezane s uspjehom pokušaja da odgode zahvalnost. Rezultati studije upućuju na činjenicu da učinkovita odgoda djeluje u dobi od 4 godine. Razlike u temperamentu između 3 definirane skupine otkrivaju zanimljivu situaciju jer je utvrđeno da je visoka aktivnost i nisko vrijeme odlučivanja diskriminirajuće između Non Delayers i Touch and Go, dok je procjena djetetove emocionalnosti otkrila da se razlikuju djeca Touch and Go od Delayera. U grupi Touch and Go bilo je više sigurnih i nesigurnih u usporedbi s grupom Non Delay gdje je bilo je više djece s nesigurnim ambivalentima u grupi Non Delay. Djeca koja se čvrsto pričvršćuju općenito su zainteresirana za istraživanje i interakciju s roditeljima. Oni vole da im se roditelji uključe, a čini se da imaju vrlo poseban odnos s roditeljem, s interakcijom koja je glatka, puna, topla i pozitivna. Luria (1961), navode autori Mittal i sur. (2012) naglasio je da osim samom temperamentnom i osobnom utjecaju autonomnost ovisi o individualnim vještinama razvijenim tijekom društvene razmjene s poznatim socijalnim partnerima (posebice primarnim skrbnicima). Prema Lurii, *"ponavljana međuljudska koordinacija na kraju dovodi do internalizacije samorazumljivog govora koji omogućuje djeci da adekvatno reguliraju trajnu aktivnost"* (Mittal i sur., 2012:

487). Stoga, roditeljska uloga u odgoju djece i samoregulacije općenito zahtijeva daljnje istraživanje kako bi se moglo provesti djelotvorne intervencije kod kuće i škole. Oren (2009) smatra da se dječja iskustva tijekom ranog djetinjstva impliciraju na dječje razvojne ishode. Odnosi djeteta i odraslih ključni su izvor emocionalnog i kognitivnog razvoja djece. Odgajatelji su druge najvažnije osobe u životu djeteta s obzirom da djeca puno vremena provode s njima tijekom svojeg boravka u dječjem vrtiću. Oren (2009) navodi da su odnosi s odgajateljima ključni dio svakodnevnih iskustava i potencijalni resursi za unapređenje razvojnih ishoda (Pianta, 1999). Na koji način odnosi između djece i odgajatelja utječu na razvoj djece i stečena iskustva ovisi i o socijalnoj podršci i emocionalnoj sigurnosti koja se djeci nudi u institucijskom kontekstu. Nadalje, navodi autor kako siguran odnos s odgajateljem može djelomično nadoknaditi neigurnu vezu s svojom majkom. Dokazano je da kvaliteta odnosa odgajatelj-dijete je povezana s socio-emocionalnim razvojem i razvojem govora kod dječaka. Djeca koja su razvila više pozitivnih odnosa s odgajateljima mogu se bolje prilagoditi zahtjevima formalnog obrazovanja, razviti bolje interakcije s vršnjacima te imati manje problema u ponašanju. Rezultati ovog istraživanja navode da topli odnosi s odgajateljima utječu na povećanje prosocijalnih ponašanja i smanjenje agresivnog ponašanja, dok sukobi utječu suprotno te mogu predstavljati omatajuće čimbenike socio-emocionalnog razvoja, prilagodbe, sposobnosti učenja što u konačnici se odražava na akademska postignuća. McElwain i Ogolsky (2016) razmatraju sličnosti među djecom na privrženosti i temperamentu koji su ispitivani kao prediktori kvalitete interakcija između nepoznate djece. Kroz 33 mjeseca utvrđena je sigurnost privrženosti između majke i djeteta. U prvim godinama djeca se međusobno privlače i reagiraju na drugu djecu. Postepeno se produljuje suradnja, pregovaranje i zajedničko izražavanje. Kroz zajedničke interakcije djeca imaju priliku naučiti regulirati emocije, razmjenjivati ideje i interese i razumjeti vlastite i tuđe želje, potrebe i osjećaje. Međusobni odnosi koje djeca razvijaju s drugom djecom tijekom djetinjstva mogu biti temelj kasnijim iskustvima i prilagodbi. Calkins i Fox (1992) proveli su istraživanje s svrhom ispitivanja odnosa između temperamenta djeteta, privrženosti i inhibicije ponašanja koja se odnosi na sposobnost zadržavanja odgovora odnosno samokontrole ponašanja. U istraživanju je sudjelovalo 52 djece koja je promatrana u rasponu dobi od 2 dana, 5, 14 i 24 mjeseca. Napravljene su procjene temperamenta u dobi od 2 dana i 5 mjeseci, a vezanost i inhibicija ponašanja procjenjivani su na 14 i 24 mjeseci. Procjene su zabilježene EKG.

Uznemirenost koju je dijete doživjelo radi povlačenja dode povezana je s nesigurnim obrascem privrženosti na 14 mjeseci. Zabilježene su reaktivnost na frustracije i novost u 5 mjeseci, nakon 14 mjeseci klasifikacija privrženosti bila je povezana s inhibiranim ponašanjem u 24 mjeseca. Kod dojenčadi nesigurno opirućeg obrasca primjećena je veća inhibiranost od nesigurno izbjegavajućeg obrasca privrženosti. Rani temperamentni obrasci koji predviđaju kasnije socijalno ponašanje u središtu je velikog broja istraživanja (npr. Bates, 1987; Broberg, Lamb, & Hwang, 1990; Daniels & Plomin, 1985). Autori navode da je od osobitog interesa uloga temperamenta u razvoju odnosa privrženosti i u etologiji sramežljivog i povučenog ponašanja. Pretpostavka ovog rada je *„da se određene karakteristike temperamenta pokazuju u ranom djetinjstvu, pokazuju stabilnost tijekom djetinjstva i utječu na djetetove razvojne društvene odnose i društvene interakcije“* (Bates 1987, Riese; 1992:1456). Presjek ispitivanog uzorka od rođenja do 2 godine pokazao je nadu u identifikaciji različitih puteva ranog socijalnog razvoja djece. Pretpostavljeno je da bi različiti odgovori na frustrirajuće i nove događaje predvidjelo ponašanja djece u nepoznatoj situaciji te da su ranije razlike u temperamentu u interakciji s privrženosti kako bi se razvilo inhibirano ponašanje u djetinjstvu. Soufre (1985) u zaključnim razmatranjima svoga rada navodi da nije iznenađujuće da koncepti temperamenta imaju malo snage kod objašnjavanja sigurnosti privrženosti. Ti koncepti privrženosti i temperamenta djeluju na različitim razinama te su temeljno različiti konstrukti. nadalje Soufre ukazuje na potrebu pručavanja procesa prilagošavanja ponašanja skrbnika prema potrebama i prirodi djeteta. Iako roditeljska povijest, socijalna podrška i životni stres ne uključuju krivnju roditelja za odnose s djecom postoje implikacije *„da odnos roditelj-dijete duboko utječu na razvoj ličnosti“* (1985:12).

6. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je ispitati razvoj privrženosti i temperament djece rane i predškolske dobi iz dvije različite perspektive, odnosno dviju različitih procjena: od strane roditelja i od strane odgajatelja. Iz toga proizlaze slijedeći istraživački zadatci:

- 1) Ispitati razvoj privrženosti kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja unutar četiri dimenzije privrženosti: ponašanja pri odvajanju i ponovnom susretu s roditeljem/skrbnikom; interakciju s poznatim odraslim osobama; interakciju s nepoznatim odraslim osobama; te u kontekstu manje povrede;
- 2) Ispitati temperament kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja unutar tri dimenzije: emocionalnosti, aktivnosti i socijalnosti
- 3) Analizirati odnos između četiri dimenzija u domeni razvoja privrženosti djece i triju dimenzija njihovog temperamenta temeljem dviju procjena: roditeljskih i odgajateljskih.

Temeljem dosadašnjih istraživanja i teorijske podloge ovog rada, očekuje se slijedeće:

H1: Očekuju se procjene poželjnih ponašanja privrženosti na 4 dimenzije kod djece i sličnost u procjenama roditelja i odgajatelja.

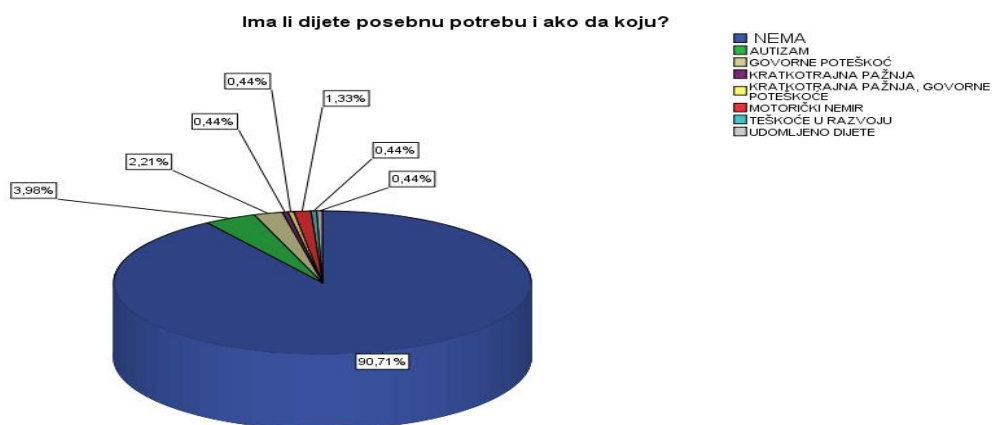
H2: Očekuju se slične procjene na sve tri dimenzije temperamenta kao i u dosadašnjim istraživanjima, te sličnost u procjenama roditelja i odgajatelja.

H3: Očekuje se da postoji značajna povezanost između privrženosti i dimenzija dječjeg temperamenta, te sličnost u tom odnosu temeljem procjena roditelja i odgajatelja.

7. METODA

7.1. Ispitanici

Istraživanje je provedeno u suradnji s roditeljima i odgajateljicama DV Rijeka u CPO Maestral u PPO-u Maestral, Kvarner, Gabbiano, Belveder i Delfin. Prigodan uzorak činilo je od N = 205 djece predškolske dobi i N= 21 dijete predškolske dobi s posebnom potrebom (Slika 3) koje je procjenjivalo je N= 153 roditelja i N=17 odgajatelja.

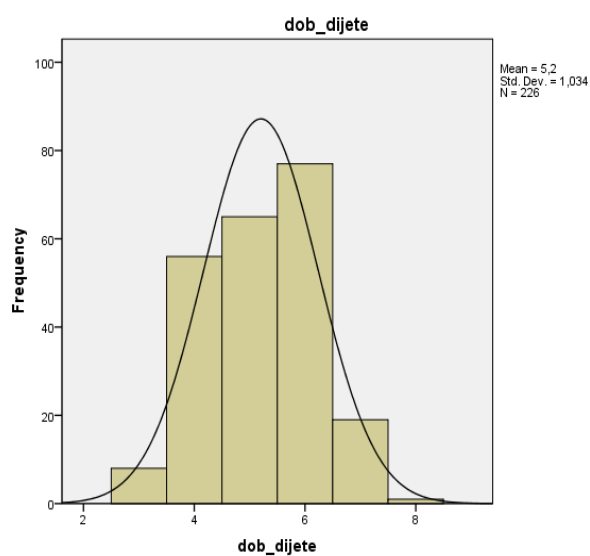
Slika 4: Distribucija utvrđenih posebnih potreba kod procijenjene djece u ovom istraživanju

Radi zaštite anonimnosti podataka ne navodi se broj ispitanika po pojedinom vrtiću.

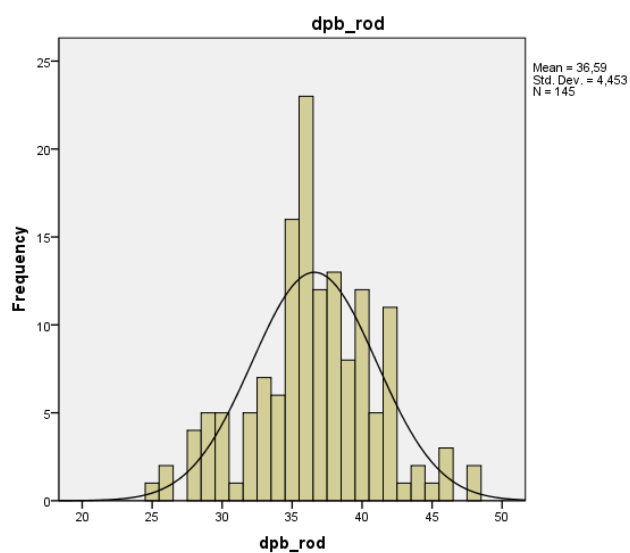
Prosječna dob procjenjivane djece $M=5,20$ ($SD=1,03$) u rasponu dobi od 3-8 godina. Prosječna dob roditelja je $M=36,59$ ($SD=4,45$) u rasponu dobi od 25-48 godina. Prosječna dob odgajatelja je $M=46,86$ ($SD=8,22$) u rasponu dobi od 32-59 godina. Prosječni radni staž odgajatelja je $M=23,34$ ($SD=9,99$) u rasponu od 9-36 godina. Procjena težine rada s djecom je $M=4$ ($SD=1,06$) u rasponu od 1 do 5.

Na Slici 5. prikazana je distribucija podataka dobi djeteta, Slici 6. prikazana je distribucija podataka dobi roditelja, Slici 7. prikazana je distribucija dobi odgajatelja, na Slici 8. prikazana

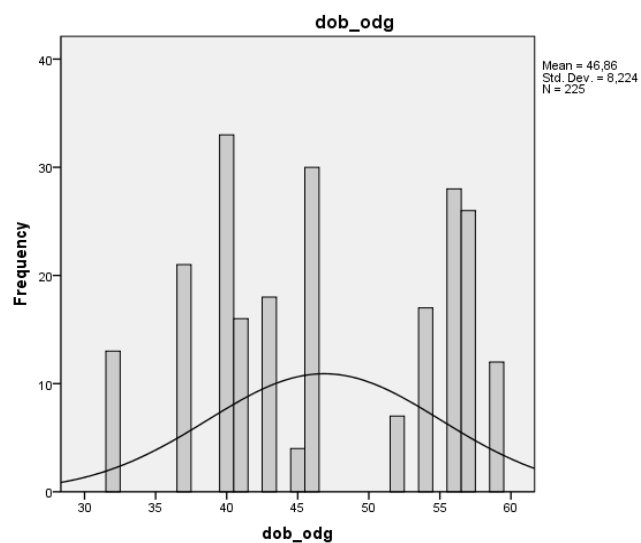
je distribucija podataka radnog staža odgajatelja i na Slici 9. prikazana je distribucija podataka težine rada s djecom.

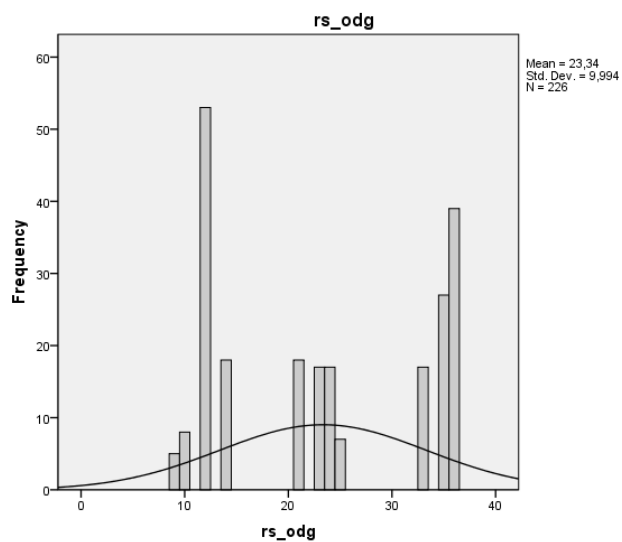
Slika 5. Distribucija podataka dobi djeteta

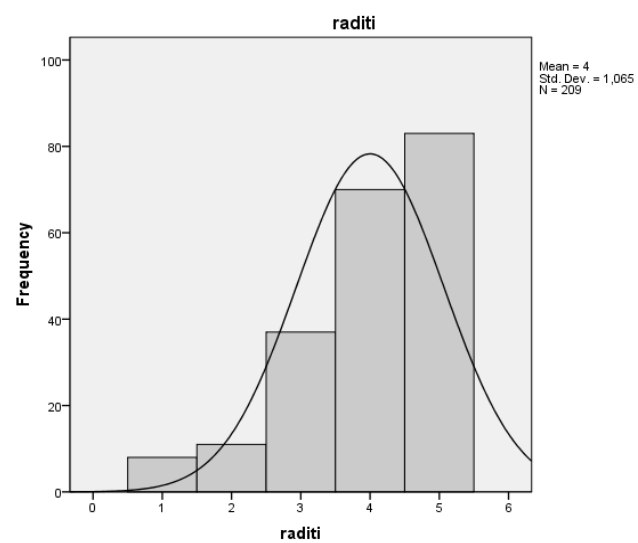
Slika 6. Distribucija podataka dobi roditelja

Slika 7. Distribucija podataka dobi odgajatelja

Slika 8. Distribucija podataka radnog staža odgajatelja

Slika 9. Distribucija podataka težine rada s djecom

7.2. Mjerni instrumenti

U istraživanju su primijenjena 2 mjerna instrumenta: Upitnik privrženosti i EAS upitnik, kako za roditelje tako i za odgajatelje. Upitnikom privrženosti su se ispitivale četiri dimenzije privrženosti: ponašanja pri odvajanju i ponovnom susretu s roditeljem/skrbnikom; interakciju s poznatim odraslim osobama; interakciju s nepoznatim odraslim osobama; te u kontekstu manje povrede. EAS upitnikom se mjerio temperament kod djece unutar tri dimenzije: emocionalnosti, aktivnosti i socijalnosti.

Prema Golding i sur. (2012) istraživanja pokazuju da bi djeca mogla razvijati svoje akademske vještine prvo moraju iskusiti ranu privrženost. Razvoj odnosa je važan temelj razvoja „ponašanja učenja“. Zadovoljavanje djetetovih emocionalnih potreba u vrtiću i školi je prioritet i mora prethoditi zadovoljavanju njegovih akademskih potreba. Autori Golding i sur. (2012) konstruirali su upitnik kao alat za pomoć praktičarima pri strukturiranom promatranju djece rane dobi sa ciljem boljeg razumijevanja potreba djece. Upitnik je fokusiran na promatrača kako su privrženost, emocionalnost i socijalna ponašanja prikazana. Interpretacija upitnika može dovesti do boljih razumijevanja potreba djeteta u navedenim područjima. Predviđeno je da će ovaj alat posebno biti koristan za bolje razumijevanje djece s razvijenim nesigurnim obrascima privrženosti. Upitnik će u praksi koristiti praktičarima za prepoznavanje emocionalnih i socijalnih teškoća s kojima se dijete susreće kao i za promatranje djetetovih postignuća te će praktičarima omogućiti postavljanje jasnih ciljeva za napredak djece. Kod praćenja ometajućih i izazivajućih ponašanja važno je napomenuti da su ponašanja kod djece odraz unutarnjih iskustava. Autori upitnika navode da razumijevanje ponašanja djece u smislu temeljnih emocija je važan dio promatranja djeteta. U tablici se nalaze tvrdnje s lijeve i desne strane. Tvrdnje treba ocijeniti prema jednoj ili drugoj strani na popisu po principu skale Likertova tipa od -2 (potpuno slaganje s tvrdnjom na lijevoj strani) i -1 (djelomično slaganje s tvrdnjom na lijevoj strani) preko 0 (nije prisutno ponašanje niti iz lijeve niti iz desne tvrdnje) do 1 (djelomično slaganje s tvrdnjom na desnoj strani) i 2 (potpuno slaganje s tvrdnjom na desnoj strani). Tablice su poredane prema prije navedenim 4 dimenzijama: ponašanja pri odvajanju i ponovnom susretu s roditeljem/skrbnikom (3 lijeve i 3 desne čestice); interakciju s poznatim odraslim osobama (5 lijevih i 5 desnih čestica; npr: Neobično zavisna (lijeva) i Neobično nezavisna (desna); interakciju s nepoznatim odraslim

osobama (4 lijevih i 4 desnih čestica); te u kontekstu manje povrede (3 lijeve i 3 desne čestice).

Za mjerenje temperamenta primijenjen je adaptirani EAS upitnik temperamenta (Tatalović Vorkapić i Lončarić, 2015). EAS skala sadrži 15 čestica na kojim se temperament djece procjenjuje na Likertovoj skali od 1 do 5 (*1-vrlo rijetko, nikada, 2-rijetko, 3-ponekad, 4-često, 5-vrlo često, uvijek*). Upitnikom se procjenjuju dimenzije temperamenta djece odnosno razine emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti djece. Zadatak roditelja bio je procijeniti dimenzije temperamenta djece. Primjer čestice za pojedine subskele su slijedeće: za subskalu emocionalnosti: „*ima obzira prema osjećajima drugih*“, za subskalu aktivnosti: „*Voli ići van i trčati čim se ujutro probudi.*“ i za subskalu socijabilnosti: „*Voli kada je u društvu*“.

Zadatak roditelja, kao i odgajatelja, bio je procijeniti ponašanje svojeg djeteta, tj. djece u svojoj skupini u posljednjih 6 mjeseci. Dimenzije privrženosti sadrže dijametralno suprotne tvrdnje s desne i lijeve strane za koje su roditelji svoju procjenu označavali sa po jednim znakom x u svakom redu. Roditelji i odgajatelji su svoju procjenu označavali za tvrdnje skoro uvijek, ponekad, kao i bilo koje dijete te dobi u svakom redu ovisno kojoj strani više (desnoj ili lijevoj) prevladava ponašanje. Dakle, zadatak jednog odgajatelja iz grupe bio je procijeniti ponašanja djece u posljednjih 6 mjeseci u svojoj grupi koja su imala suglasnost roditelja/skrbnika za sudjelovanje u istraživanju. Na EAS upitniku i roditelji i odgajatelji su procjene vršili na Liketrovoj skali od pet stupnjeva.

Za obje skale je provjerene razina pouzdanosti Cronbach alfa zasebno za procjene roditelja i odgajatelja te su utvrđene zadovoljavajuće razine pouzdanosti za obje skale kod procjene roditelja i odgajatelja. Izuzetak je subskala ponašanja pri odvajanju i ponovnom susretu s roditeljem/skrbnikom samo kod roditeljskih procjena koja je pokazala izrazito nezadovoljavajuću razinu pouzdanosti, uslijed čega nije ušla u daljnje statističke postupke.

7.3. Postupak

Istraživanje je provedeno u travnju 2018. godine nakon dobivene suglasnosti Dječjeg vrtića Rijeka na zamolbu o suradnji s Učiteljskim fakultetom, Sveučilišta u Rijeci, te potvrde koordinatorice razvojno pedagoške djelatnosti Dječjeg vrtića Rijeka i Odgojiteljskog vijeća CPO-a Maestral. Tijekom ožujka 2018. godine sakupljene su suglasnosti roditelja za sudjelovanje u istraživanju. Roditelji su putem pisane obavijesti na oglasnim pločama obavješteni o provedbi istraživanja u svrhu izrade diplomskog rada, metodom prikupljanja podataka putem upitnika kao i kratkim opisom i ciljem istraživanja. Nakon obrane diplomskog rada i prezentacije rezultata istraživanja svim sudionicima roditeljima i odgajateljima biti će dostupna povratna informacija o rezultatima istraživanja. Za sudjelovanje u istraživanju radi objektivnije procjene privrženosti i temperamenta pozvane su majke/skrbnici. Odgajateljima je na sjednici Odgojiteljskog vijeća objašnjena svrha i tema diplomskog rada te potreba „šifriranja“ djece radi zaštite identiteta. Sudjelovanje u istraživanju je bilo potpuno dobrovoljno na način da jedan odgajatelj iz grupe procjenjuje djecu u svojoj grupi na temelju dobivenih suglasnosti od roditelja. U CPO Maestral podijeljeno je 20 pisanih obavijesti s obrascem za sakupljanje suglasnosti za roditelje. Vraćeno je 17 potpisanih suglasnosti na temelju kojih su podijeljeni upitnici za roditelje i odgajatelje. Zadatak za roditelje bio je procijeniti svoje dijete, učestalost mjerenih ponašanja te u kojoj se mjeri slažu s ponuđenim tvrdnjama u dva upitnika. Zadatak za odgajatelje bio je procijeniti svu djecu na upitniku, učestalost ponašanja i u kojoj se mjeri slažu s navedenim tvrdnjama. Od općih, socio-demografskih podataka, u uzorku roditelja se ispitivao dob, spol i bračni status, a odgajatelja dob, spol i radni staž te procjena težine rada s djecom, kao i postojanje posebne/ih potreba kod djece. Istraživanje je trajalo mjesec dana za procjenu roditelja, a tjedan dana za procjenu odgajatelja. Upitnici su nakon dogovorenog vremena preuzeti u zatvorenim kovertama. Tijekom prikupljanja podataka pojavile su se nejasnoće vezane za popunjavanje upitnika od roditelja vrtića Delfin pa je dodatno pojašnjeno popunjavanje upitnika individualno sa svakim roditeljem u vrtiću. Roditelji su međusobnim dogovaranjem popunjavali upitnike što je omelo objektivnu procjenu roditelja i navelo druge roditelje da procjenjuju ponašanja djece istim odgovorima, što je utjecalo na valjanost podataka radi čega oni nisu uvršteni u daljnje statističke analize. Pozitivne strane provedenog istraživanja su zainteresiranost roditelja i odgajatelja za sudjelovanje u istraživanju.

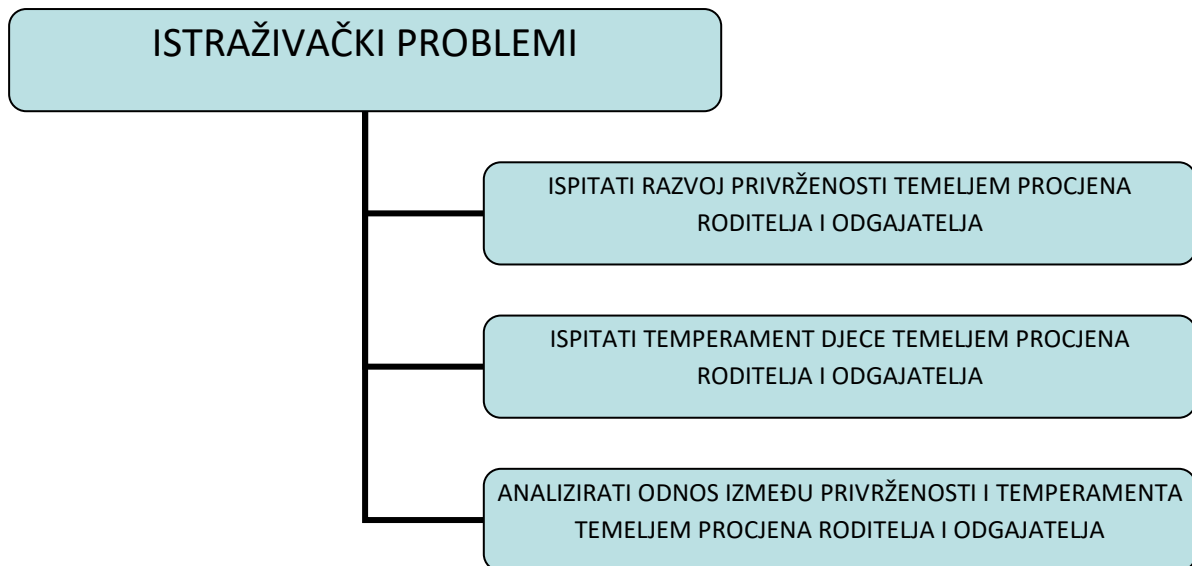
Za potrebe obrade rezultata istraživanja provedena je deskriptivna i korelacijska statistička analiza podataka pomoću SPSS programa.

8. REZULTATI I RASPRAVA

8.1. Razvoj privrženosti kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja unutar četiri dimenzije privrženosti

Istraživački problemi (Slika 10.) koje se htjelo istražiti u ovom istraživanju bili su:

- a) Ispitati razvoj privrženosti kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja unutar četiri dimenzije privrženosti: ponašanja pri odvajanju i ponovnom susretu s roditeljem/skrbnikom; interakciju s poznatim odraslim osobama; interakciju s nepoznatim odraslim osobama; te u kontekstu manje povrede;
- b) Ispitati temperament kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja unutar tri dimenzije: emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti; te
- c) Analizirati odnos između četiri dimenzija u domeni razvoja privrženosti djece i triju dimenzija njihovog temperamenta temeljem dviju procjena: roditeljskih i odgajateljskih.

Slika 10. Istraživački problemi

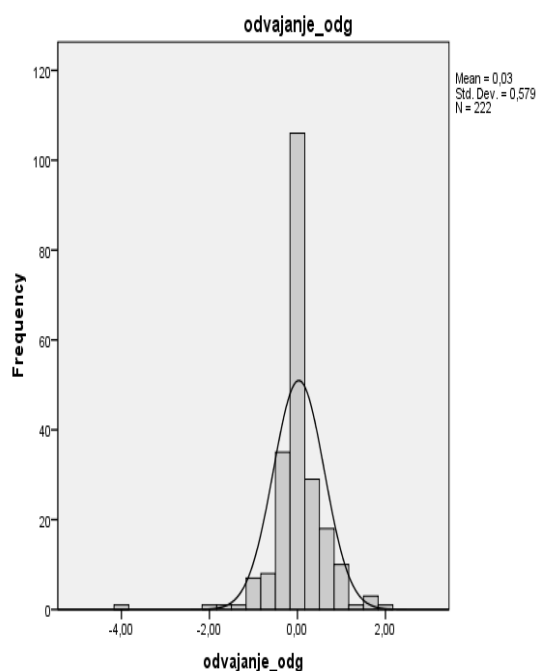
U Tablici 1. prikazani su rezultati deskriptivne statistike za procjene roditelja i odgajatelja unutar 4 dimenzije privrženosti: ponašanja pri odvajanju i ponovnom susretu s roditeljem/skrbnikom; interakciju s poznatim odraslim osobama; interakciju s nepoznatim odraslim osobama; te u kontekstu manje povrede.

Tablica 1: Rezultati deskriptivne statistike za procjene roditelja i odgajatelja unutar 4 dimenzije privrženosti

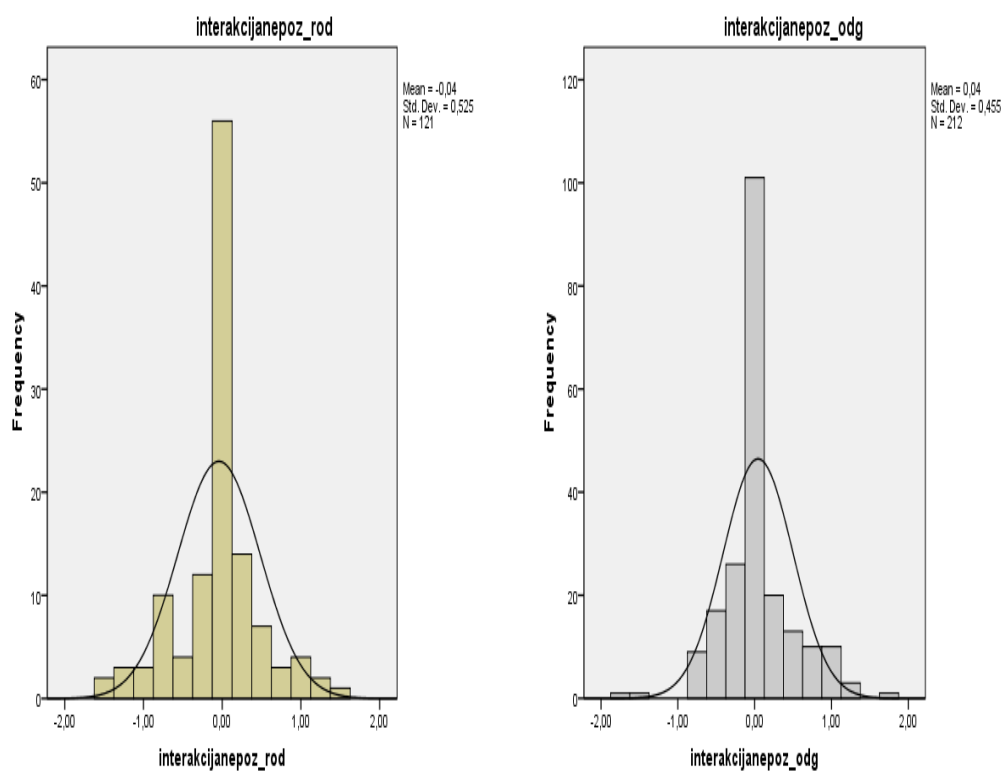
Dimenzije privrženosti	Odvajanje od roditelja i ponovni susret s roditeljem/skrbnikom			Interakciju s poznatim odraslim osobama			Interakciju s nepoznatim odraslim osobama			Kontekst manje povrede		
	M	SD	Raspon	M	SD	Raspon	M	SD	Raspon	M	SD	Raspon
Procjene roditelja				-0,27	0,46	-1,60 do 1,40	-0,04	0,52	-1,5 do 1,5	-0,11	0,59	-1,67 do 1,67
Procjene odgajatelja	0,03	0,57	-4 do 2	-0,00	0,43	-2 do 1,40	0,04	0,45	-1,75 do 1,75	0,02	0,60	-2 do 2

Rezultati deskriptivne statistike pokazali su da postoje razlike u 4 dimenzije privrženosti temeljem procjena roditelja i odgajatelja, no međutim te su razlike vrlo male (Tablica 1, Slike 11, 12, 13, 14). Naime, vidljivo je da su i roditelji i odgajatelji slično procjenjivali ponašanja privrženosti kod djece budući da se prosjeci kod svih 4 dimenzije kreću oko nule. Naime, bilo je za očekivati da će najveći broj djece u prosjeku pokazivati poželjna ponašanja privrženosti, kao i to da se procjene neće razlikovati. Premda nalazi prethodnih istraživanja različitih, drugih ponašanja kod djece, kao i njihovog temperamenta ukazuju na značajne razlike s obzirom na vrstu procjenjivača, u ovom istraživanju procjene ponašanja iz domene privrženosti su slična. Naime, prema istraživanju Janković i Koren (2002) koji se bavio problemom procjene ponašanja djece od roditelja i odgajatelja utvrđeno je da postoji značajna razlika u percepciji ponašanja djece između majki i odgajatelja. Potvrđeno je manji stupanj slaganja u procjenama između majki i očeva u odnosu na statistički značajnu razliku u stupnju slaganja s odgajateljima. Razlike u procjenama navode autori moguće je pripisati kontekstu u kojem se promatra dijete. S obzirom da je subskala odvajanje od roditelja i ponovni susret s

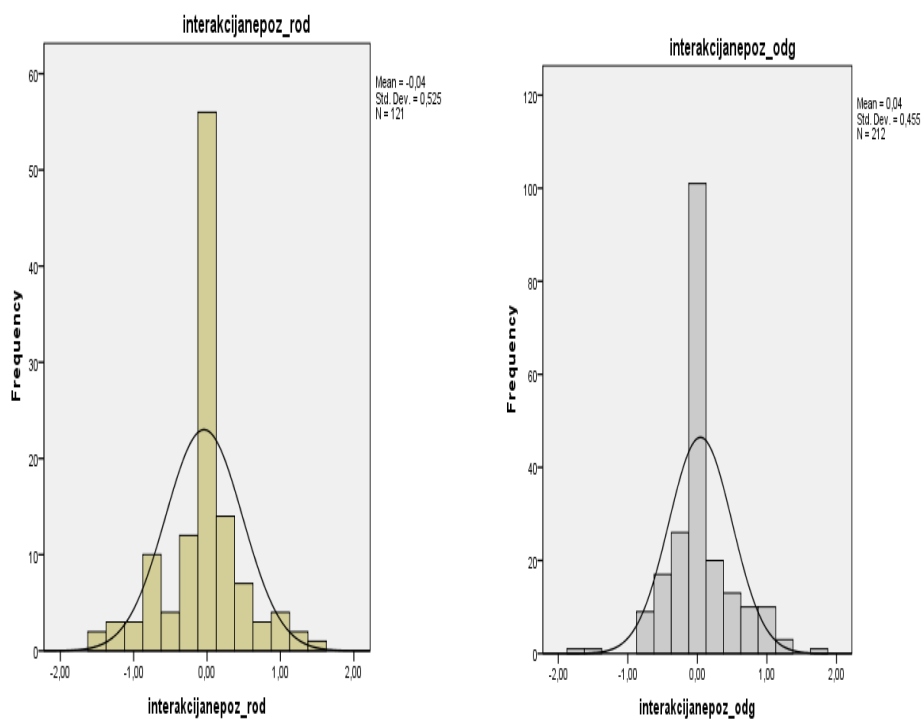
roditeljem pokazala izrazito nisku pouzdanost prema procjeni roditelja očekivano je da bi u slijedećim istraživanjima skalu za mjerenje dimenzija privrženosti trebalo prilagoditi kontekstu. Golding i sur. (2012) skalu za mjerenje dimenzija privrženosti namijenili su praktičarima kao alat za identifikaciju i podršku emocionalnih i socijalnih problema pa postoji mogućnost da roditelji procjenama nisu bili objektivni. U istraživanju koje je provela Mihić (2010) prvi puta je primijenjena ček Lista ponašanja sigurne baze koja je obuhvatila 29 različitih ponašanja djeteta koji pokazuju kako je organizirana odnosno razvijena privrženost u odnosu s majkom. Procjenjivači su bili prethodno educirani odgajatelji koji rade u jaslicama. Promatran je odnos majka djeteta u kojem se razvijaju obrasci privrženosti te je utvrđeno da 35,3% uzorka djece ima razvijenu sigurnu privrženost, 26% ambivalentno, a 12% izbjegavajući organiziranu bazu. U ovom istraživanju fokus nije bio na uočavanju razvoja sigurne privrženosti u odnosu majka djeteta, već u kojem su odnosu razvijeni obrasci privrženosti povezani s temperamentalom kod djece.

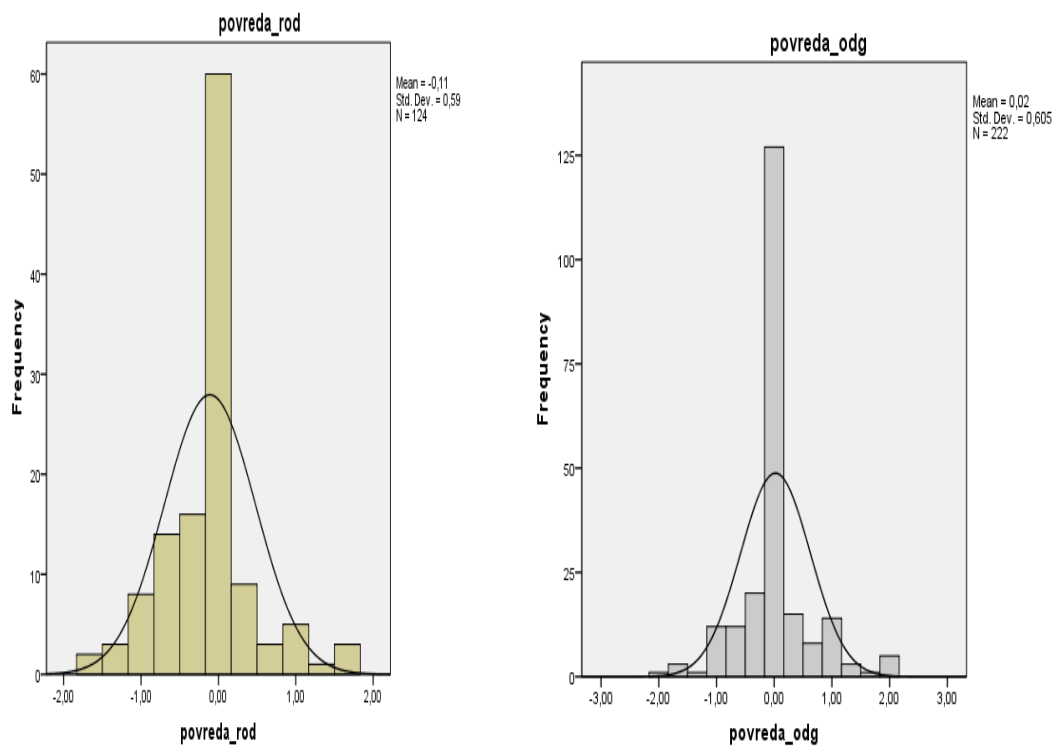
Slika 11. Distribucija podataka za prvi dimenziju privrženosti temeljem procjena odgajatelja

Slika 12. Distribucija podataka za 2 dimenziju privrženosti temeljem procjena roditelja i odgajatelja

Slika 13. Distribucija podataka za 3 dimenziju privrženosti temeljem procjena roditelja i odgajatelja

Slika 14. Distribucija podataka za 4 dimenziju privrženosti temeljem procjena roditelja i odgajatelja

8.2. Temperament kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja unutar tri dimenzije

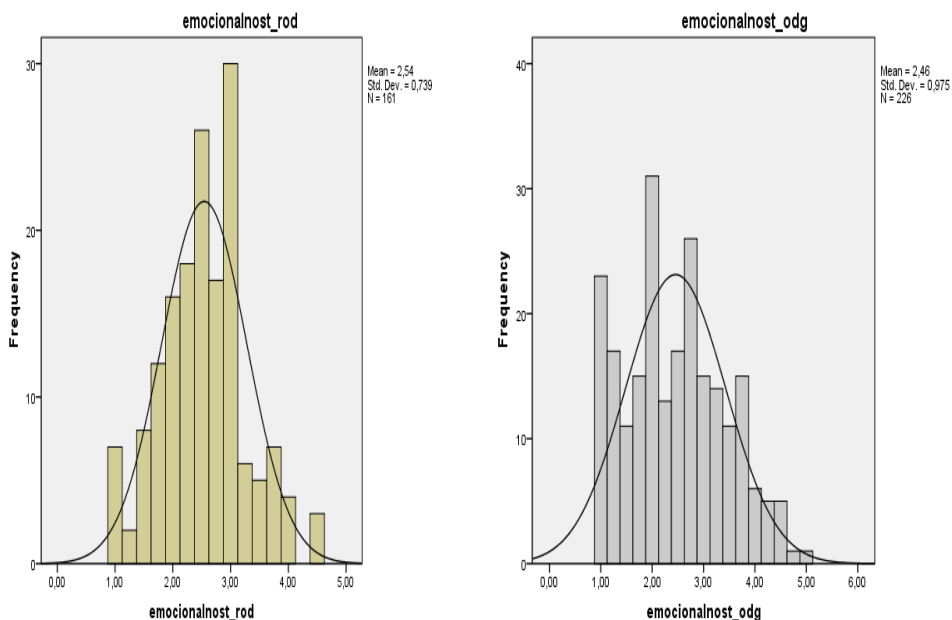
U Tablici 2. prikazani su rezultati deskriptivne statistike za temperament kod djece temeljem procjene roditelja i odgajatelja unutar tri dimenzije: emocionalnosti (Slika 15.), aktivnosti (Slika 16.) i socijabilnosti (Slika 17.).

Tablica 2: Rezultati deskriptivne statistike za tri dimenzije temperamenta kod djece

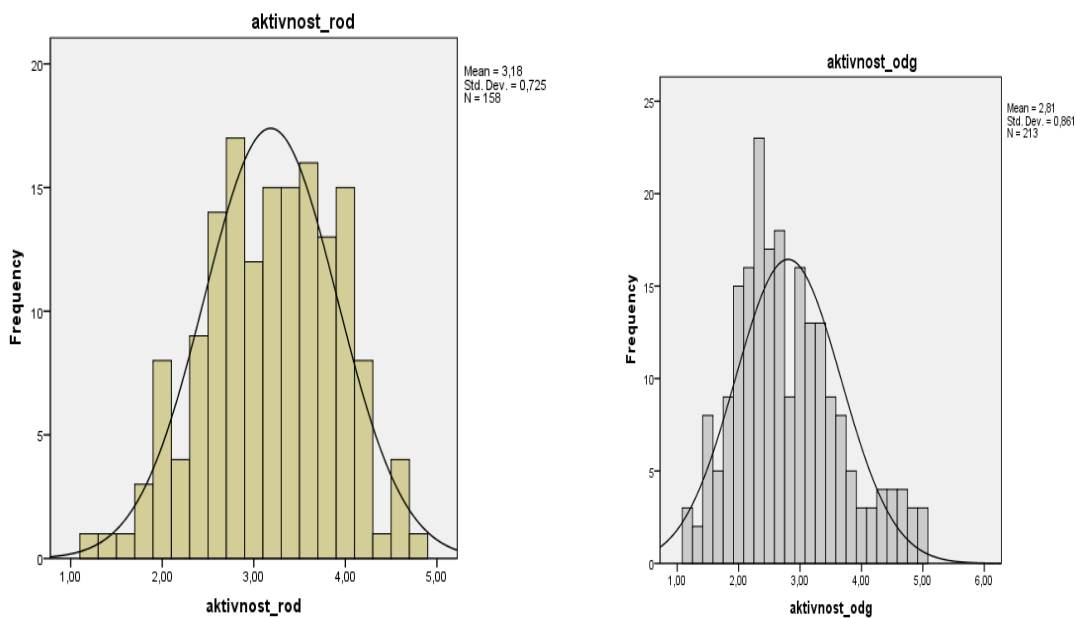
Dimenzije temperamenta	Emocionalnost			Aktivnost			Socijabilnost		
Vrste procjene	M	SD	Raspon	M	SD	Raspon	M	SD	Raspon
Procjene roditelja	2,54	0,73	1,00 do 4,50	3,1	0,72	1,20 do 4,80	4,35	0,59	4,80 do 5,00
Procjene odgajatelja	2,45	0,97	1,00 do 5,00	2,80	0,86	1,17 do 5,00	3,91	0,75	1,20 do 5,00

Rezultati deskriptivne statistike potvrdili su drugu hipotezu da se očekuju slične procjene emocionalnosti, aktivnosti i socijabilnosti u ovom istraživanju s nalazima prethodnih istraživanja (Tatalović Vorkapić i Lončarić, 2015), te da će procjene biti slične između odgajatelja i roditelja. Premda su procjene aktivnosti i socijabilnosti od strane roditelja pozitivnije, općenito, utvrđeni su slični rezultati procjena roditelja i odgajatelja za sve tri dimenzije temperamenta kod djece u ovom istraživanju. Prema Sindik i Basta-Frljić (2008) djetetov temperament je trajna djetetova karakteristika. „*Dimenzije temperamenta povezane su sa socio-emocionalnim ponašanjima i adaptivnom socijalnim vještinama*“ (Sindik i Basta-Frljić, 2008:166). Temperament djeteta utječe na percepciju odgajatelja/učitelja, a njegovo poznavanje na više načina može utjecati na odnose koje dijete razvija u obitelji, vrtiću ili školi. Prema Keogh (2005) navode Sindik i Basta-Frljić (2008) temperament djeteta utječe na promjenu interpretacije i način objašnjavanja ponašanja, omogućuje druge načine reagiranja i promišljanja o djetetu kroz dimenzije temperamenta omogućuje previđanje pojave problema. Najveća razlika u odgovorima ispitanika je u dimenziji socijabilnosti prema procjeni roditelja (M=4,35; SD=0,59 i raspon od 4,80 do 5,00) i odgajatelja (M=3,91; SD=0,75 i raspon 1,20 do 5,00), srednja za dimenziju aktivnost prema procjeni roditelja (M=3,1; SD=0,72 i raspon 1,20 do 4,80) i odgajatelja (M=2,80; SD=0,86 i raspon 1,17 do 5,00). Najmanja razlika u

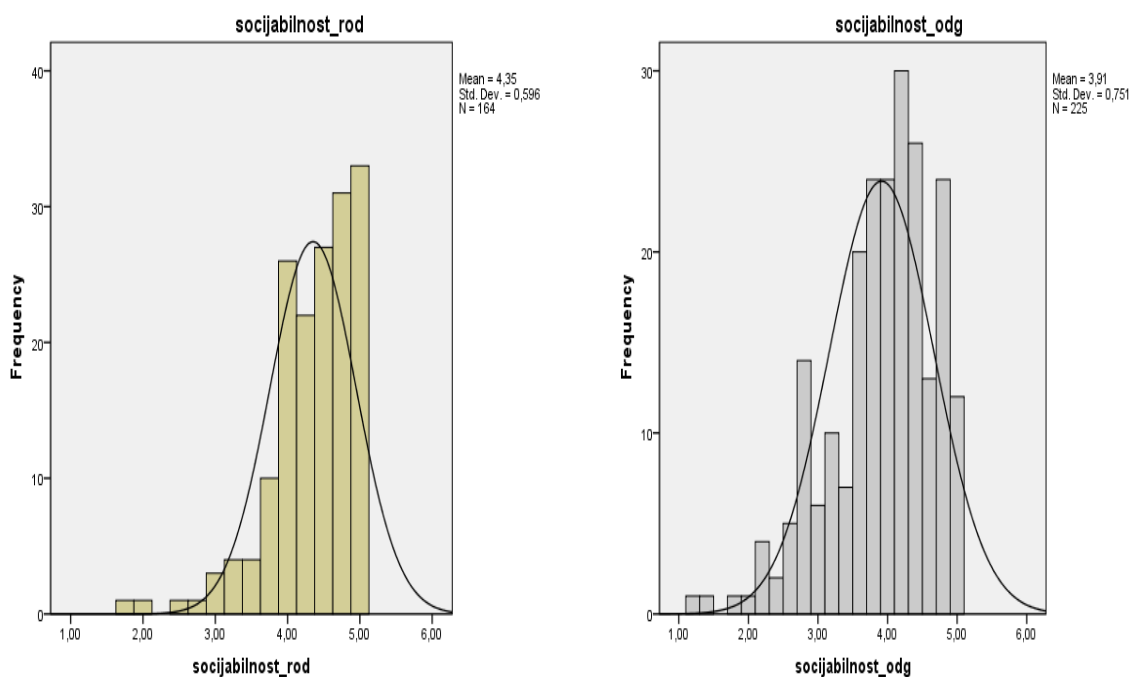
odgovorima ispitanika je za dimenziju emocionalnost prema procjeni roditelja ($M=2,54$; $SD=0,73$ i rasponu 1,00 do 4,50) i odgajatelja ($M=2,45$; $SD=0,97$ i raspon od 1,00 do 5,00).

Slika 15: Distribucija podataka za emocionalnost kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja

Slika 16: Distribucija podataka za aktivnost kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja

Slika 17: Distribucija podataka za socijabilnost kod djece temeljem procjena roditelja i odgajatelja

U istraživanju Tatalović Vorkapić (2016) cilj istraživanja bio je ispitati postoje li razlike u procjeni temperamenta kod djece predškolske dobi između roditelja i odgajatelja. Analizirana su tri istraživačka pitanja vezano za procjene roditelja i odgajatelja u odnosu na razine tri dimenzije temperamenta djece predškolske dobi (EAS), odnos socio-demografskih varijabli odgajatelja (dob, spol, radno iskustvo) s dimenzijama temperamenta kod djece predškolske dobi i razlike u procjenama između roditelja i odgajatelja. Istraživanje je provedeno na slučajnom uzorku od N=313 djece s prosječnom dobi M=4,61 (SD =1,19), u rasponu od druge do sedme godine. Temperament djece procjenjivali su roditelji (majke) N=224 prosječne dobi M=34,91 (SD=4,56) u rasponu od 23 do 47 godina i odgajatelji (žene) N=15 prosječne dobi M=34,33 (SD=8,89) u rasponu od 24 do 52 godine i radnog iskustva M=11,53 (SD = 9,83) u rasponu od 2 do 33 godine. Rezultati deskriptivne analize pokazali su da su roditelji i odgajatelji najviše procijenili razinu socijabilnosti, zatim aktivnost, a najniže emocionalnost. Drugim riječima roditelji i odgajatelji u istraživanju djecu doživljavaju kao vrlo društvenu, umjereno aktivnu i nisko negativno emocionalnu. Sličnost u odgovorima ispitanika u ovom istraživanju podudara se s procjenama odgajatelja u nalazima istraživanja Tatalović Vorkapić (2016) i Sindik i Basta-Frljić (2008) dok su procjene dimenzija aktivnosti

i socijabilnosti značajno niže od onih u validacijskoj studiji Tatalović Vorkapić i Lončarić (2015). Odgajatelji imaju priliku promatrati djecu u interakcijama s drugom djecom dok roditelji nisu svakodnevno u mogućnosti promatrati dijete u jedinstvenom kontekstu dječjeg vrtića. U istraživanju Tatalović Vorkapić i Žagar (2017) provedeno je istraživanje na uzorku od N=10 odgajatelja koji su ocijenili temperament N=128 djece (77 dječaka). Svi odgojitelji bile su žene. Prosječna dob odgajatelja bila je $M=40,56$ ($SD=10,01$) u rasponu od 28 do 57 godina. Njihovo prosječno radno iskustvo je bilo $M=19,20$ ($SD=11,58$) u rasponu od 5 do 37 godina. Prosječna starost djece koja su sudjelovala u ovom istraživanju bila je $M=4,97$ ($SD=0,93$) u rasponu od 3 do 6 godina. Prosječna razina lakoće rada s djecom u grupi bila je $M=4,23$ ($SD=0,88$). U ovom istraživanju prosjeci dobi i radnog staža te procjene težine rada slični su uzorku istraživanja iz 2017. godine. Prosječna dob odgajatelja je $M=46,86$ ($SD=8,22$) u rasponu dobi od 32-59 godina. Prosječni radni staž odgajatelja je $M=23,34$ ($SD=9,99$) u rasponu od 9-36 godina. Procjena težine rada s djecom je $M=4$ ($SD=1,06$) u rasponu od 1 do 5. Svrha istraživanja bila je povezana s pitanjem „Jesu li procjene temperamenta djece ovisne o osobinama odgajatelja? Rezultati su pokazali da temperament djece nije neovisan od dimenzija osobnosti odgajatelja. Najviši rezultati dobiveni su u procjeni socijalnosti, nešto niže procjeni aktivnosti i niske procjene negativne emocionalnosti što je potvrđeno i u ranijim istraživanjima. Temperament je značajno povezan s individualnim samo procjenama osobnosti odgajatelja. Procjene odgajatelja pokazale su značajnu negativnu povezanost između neuroticizma odgajatelja i aktivnosti i društvenost djece te se navodi da više neurotični odgajatelji procjenjuju aktivnost i društvenost djece značajno nižim. Nadalje istraživanje je pokazalo da je znatno lakše raditi s djecom koja su imaju visoku razinu društvenosti, a značajno su manje emocionalna i aktivna. Činjenica da suradnja s djecom koja imaju pozitivnu emocionalnost, koja su smirena, nisu lako uzbudljiva i manje su aktivna imaju veću sklonost da surađuju i lako komuniciraju s drugima ukazuje na razumljive rezultate navedenog istraživanja.

8.3. Odnos između četiri dimenzija u domeni razvoja privrženosti djece i triju dimenzija njihovog temperamenta temeljem dviju procjena: roditeljskih i odgajateljskih

Ispitan je odnos između svake od 4 dimenzija u domeni razvoja privrženosti i 3 dimenzije temperamenta iz dvije različite perspektive: roditelja i odgajatelja. Radi zanimljivosti korelacija analiziran je i odnos između fokusnih varijabli i demografskih varijabli spol i dob djece, dob, spol i bračni status roditelja i dob, radni staž i procjena težine rada odgajatelja. Djelomično je potvrđena treća hipoteza da postoje značajne korelacije između pojedinih dimenzija privrženosti i temperamenta djece, te određene sličnosti u tim odnosima temeljem procjena roditelja i odgajatelja. U Tablici 3. prikazani su rezultati korelacijske analize između 4 domene privrženosti i 3 dimenzije temperamenta kod djece temeljem procjena roditelja. Ispitan je dakle, odnos između svake od 4 domene privrženosti i 3 dimenzije temperamenta iz dvije različite perspektive.

Temeljem procjena roditelja (Tablica 3.) dobiveni su slijedeći statistički značajni rezultati za dimenzije privrženosti i temperament kod djece. Zbog niske pouzdanosti subskale Odvajanja temeljem procjena roditelja, odnos ove subskale s ostalima nije prikazan u tablici. Ponašanja djece u interakciji s poznatim odraslim osobama je statistički značajno pozitivno povezana s ponašanjem djece u interakciji s nepoznatim osobama ($r=0,340$, $p<0,01$), te ponašanjem u kontekstu manje povrede ($r=0,422$, $p<0,01$), a negativno s dvjema dimenzijama temperamenta (emocionalnosti $r=-0,371$, $p<0,01$, aktivnosti $r=-0,219$, $p<0,05$). Drugim riječima, zasebna ponašanja u domeni privrženosti međusobno su pozitivno povezana na način da ukoliko djeca pokazuju veliku ovisnost u situaciji s poznatom osobom, ujedno pokazuju veliku uznemirenost i potrebu za kontrolom s nepoznatom osobom, te veliku emocionalnost u situaciji manje povrede. Suprotno od toga, ukoliko dijete pokazuje neobičnu smirenost pri odvajanju, ujedno su neobično nezavisna, te ne pokazuju uznemirenosti u situaciji s nepoznatom osobom, kao niti u situaciji manje povrede. S druge strane, analizirajući detaljnije odnos između ponašanja privrženosti s temperamentom djece kod procjena roditelja, značajno emocionalnijom i aktivnijom su procijenjena ona djeca koja pokazuju pretjeranu vezanost i ljepljivost.

Dimenzija ponašanja djeteta u kontekstu manje povrede je također statistički značajno negativno povezana s emocionalnošću ($r=-0,428$, $p<0,01$), što znači da su značajno emocionalnija ona djeca koja se značajno više uznemire u situaciji manje povrede.

Tablica 3. Rezultati Korelacija između domene razvoja privrženosti i temperamenta kod djece temeljem procjena roditelja

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.Spol djeteta	1,000	-,007	,022	-,036	-,011		,060	,164	,028,	-,106	-,116	,173*
2.Dob djeteta		1,000	-,103	,217**	-,018		,180	-,029	,024	-,099	-,090	,021
3.Spol roditelja			1,000	-,119	,114		,066	,004	-,084	,175*	-,043	-,091
4.Dob roditelja				1,000	-,092		,215*	,069	,066	-,035	-,115	-,088
5. Bračni status					1,000		-,073	-,134	,043	,116	,113	,053
6. Odvajanje												
7.Interakcija s poznatom osobom							1,000	,340**	,422**	-,371**	-,219*	-,079
8. Interakcija s nepoznatom osobom								1,000	,075	-,070	-,106	-,090
9. Kontekst manje povrede									1,000	-,428**	-,074	-,054
10.Emocionalnost										1,000	,250**	-,027
11.Aktivnost											1,000	,125
12.Socijabilnost												1,000

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Emocionalnost je statistički značajno povezana s aktivnosti ($r=0,250$, $p<0,01$), što znači da su djeca koje su roditelji procijenili više emocionalnijima ujedno i više aktivnija. Rezultati su pokazali i statistički značajne povezanosti za spol i dob djeteta i spol i dob roditelja.

Spol djeteta je statistički značajno povezan sa socijabilnosti ($r=0,173$, $p<0,05$) na način da je značajno veća socijabilnost procijenjena kod djevojčica.

Dob djeteta je statistički značajno povezana s dobi roditelja ($r=0,217$, $p<0,01$), odnosno stariji roditelji imaju i stariju djecu i odvajanjem od roditelja ($r=0,215$, $p<0,05$), što je bilo za očekivati, tj. manje poteškoće pri odvajanju uočene su kod starije djece.

Spol roditelja je statistički značajno povezan s emocionalnosti ($r=0,175$, $p=0,05$), odnosno, majke su djecu procjenjivale značajno emocionalnijima nego očevi.

Dob roditelja je statistički značajno povezana s interakcijom s poznatim osobama ($r=0,215$, $p<0,05$). Drugim riječima, stariji roditelji su bili skloniji značajno više procjenjivati manje teškoća kod djece pri odvajanju od roditelja, te manju „ljepljivost“.

Iako u istraživanju nije ispitivana dimenzija impulzivnost u istraživanju Sindik i Basta-Frljić (2008) navodi se da su najviše međusobno povezane dimenzije aktivnosti i impulzivnosti, znatno niže korelacije između socijabilnosti i aktivnosti i socijabilnosti i emocionalnosti (negativno). Prema istraživanju Tatalović Vorkapić i Lončarić (2015) socijabilnost se odnosi na djetetovu razinu interakcije drugima odnosno sklonost povezivanju i razvijanju odnosa s drugima. Prema tome može se zaključiti kako je socijabilnost povezana s dimenzijom privrženosti vezano za interakcije s poznatim osobama. U istraživanju koje su proveli Tatalović Vorkapić i Lončarić (2015) razlog validacije upitnika za procjenu temperamenta je nedostatak sličnih instrumenata koji bi odgajateljima i ostalim stručnjacima koji rade s djecom u predškolskim ustanovama omogućili prikupljanje objektivnih i pouzdanih podataka o temperamentu djece. Kod procjena roditelja i odgajatelja, navode autori, treba biti oprezan radi procjena koje proizlaze iz „meta-osjećaja“ roditelja i odgajatelja što se u konačnici može odraziti na ponašanje djeteta. Stoga ponašanje nije samo odraz dječjeg temperamenta nego utjecaja imaju roditelji i odgojno-obrazovni djelatnici. U tom kontekstu razvoj privrženosti kod djece i razvijanje odnosa s roditeljem/skrbnikom ili sekundarnom figurom privrženosti je značajan jer iz sigurne baze koju je dijete organiziralo razvija se dalje u smjeru svojih potencijala i kapaciteta. Procjenom djetetovog temperamenta mogu se odabrati i planirati sadržaji, aktivnosti i metode prema svakom djetetu individualno u kontekstu obitelji i ustanove za rani i predškolski odgoj. Osjetljiva skrb za djecu ključna je za

optimalni rast i razvoj svakog djeteta. Djeca koja su prepuštena i nemaju odgovarajuću brigu roditelja ili zajednice ne mogu u potpunosti razviti svoje potencijale i stabilnost usprkos dobrom genetskom kapitalu. Mlinarević i Tomas (2010) navode da razvoju socijalne kompetencije pridonosi razvoj složenih umijeća vršnjačke interakcije koja mogu biti pod utjecajem različitih čimbenika, pojedinca ili skupina. U početku su to roditelji s kojima dijete razvija obrasce privrženosti, a kasnije odgajatelji, učitelji, prijatelji i drugi kao i sama priroda dječje privrženosti. Bliskost, ljubav i podrška predstavljaju kontekst za razvoj interakcija dijete-roditelj (Brofenbrenner, 1990; Goleman, 1995). Autorice navode da se opća kompetencija djece pospješuje autoritativnim, a ne autoritarnim odgojem te autoritativan odgojni stil vodi do visoke razine samopouzdanja i socijalne kompetencije. Drugim riječima roditelji koji su spremni svoju djecu odgajati uz kontinuiranu podršku i povjerenje s jasno postavljenim granicama djetetu otvaraju mogućnosti da se slobodno razvija u skladu s svojim specifičnostima. Roditeljima je važno da njihova djeca mogu razvijati zadovoljavajuće odnose s drugima. Ona djeca koja to ne uspijevaju, koju djeca odbijaju radi agresivnosti uglavnom nađu slične vršnjake s kojima uspostavljaju odnose te u takvim socijalnim grupama nalaze podršku i prihvaćenost. U kontekstu dječjeg vrtića i djece rane i predškolske dobi kod djece ne postoji razlika unutar vršnjačkih grupa jer je jedan od ciljeva odgoja i obrazovanja prihvaćanje različitosti. Djeci s razvijenim nesigurnim obrascima privrženosti i povišenom agresivnosti nastoji se pomoći integriranjem u socijalne odnose i poticanjem razvoja socijalnih vještina na način da se u grupi uspostavi sigurno okruženje u kojem svako dijete ima priliku za bliskost, ljubav i podršku. Na taj način djeci je omogućeno da razvije sigurnu bazu iz koje će moći slobodno istraživati i razvijati svoje socijalne odnose kroz iskustva koji predstavljaju temelj za stvaranje odnosa u budućnosti (Katz i McClellan, 1999). Odgovor na pitanje na koji način roditelji pedagoški djeluju kod pojave visoke emocionalnosti svoje djece, a onda i ljepljivih ponašanja u domeni privrženosti iz perspektive prakse može se navesti da razvojem partnerstva s roditeljima svakako pridonosi stvaranju roditeljskih kompetencija koje su potrebne za razumijevanje djeteta, a samim time i mijenjanje odgojnih postupaka prema djetetu. Partnerstvo roditelja i odgojitelja, navode autorice, utječe na socijalni razvoj djece. U međusobnoj suradnji potrebno je puno povjerenja, otvorenosti, objektivnosti, međusobnog razumijevanja, uvažavanja i poštovanja te usklađivanje odgojnih utjecaja i zajedničko rješavanje problema za dobrobit djeteta. Suradnjom između roditelja i odgajatelja stvaraju se mogućnosti za ostvarivanje kontinuiteta u odgoju i obrazovanju i razvoj djeteta u kontekstu u

kojem će se osjećati voljeno, sigurno, zadovoljno, prihvaćeno i sretno. Takvo poticajno okruženje utječe na razvoj djetetovih potencijala koje može razvijati u skladu s svojim temperamentom. Temeljem procjena odgajatelja (Tablica 4.) dobiveni su slijedeći statistički značajni rezultati za dimenzije privrženosti i temperament kod djece.

Odvajanje od roditelja je statistički značajno povezano sa interakcijom s poznatim osobama ($r=0,306$, $p<0,01$); interakcijom s nepoznatim osobama ($r=0,203$, $p<0,01$); u kontekstu manje povrede ($r=0,506$, $p<0,01$) i s tri dimenzije temperamentom (emocionalnost $r=-0,246$, $p<0,01$; aktivnost $r=0,162$, $p<0,05$ i socijabilnost $r=0,142$, $p<0,05$). Interakcija s poznatim osobama je statistički značajno povezana s interakcijom s nepoznatim osobama ($r=0,656$, $p<0,01$); u kontekstu manje povrede ($r=0,448$, $p<0,01$); i dvjema dimenzijama temperamenta (emocionalnost $r=-0,252$, $p<0,01$; aktivnost $r=-0,178$, $p<0,01$). Interakcija s nepoznatim osobama je statistički povezana sa kontekstom manje povrede ($r=-0,369$, $p<0,01$) i jednom dimenzijom temperamentom (aktivnost $r=-0,165$, $p<0,05$). U kontekstu manje povrede je statistički značajno povezana s jednom dimenzijom temperamenta kod djece (emocionalnost $r=-0,287$, $p<0,01$). Drugim riječima, kod procjena odgajatelja vidljiva je snažnija međusobna povezanost između pojedinih ponašanja privrženosti, za razliku od procjena roditelja gdje su jedino ponašanja u interakcijama s poznatim ljudima bila značajno povezana s ostalim ponašanjima privrženosti. Kod procjena odgajatelja, i ponašanja djece pri odvajanju ukoliko su ona iznimno ljepljiva i teško se odvajaju, ujedno su značajno ovisna o poznatoj osobi, te se iznimno uznemiruju u situaciji nepoznate osobe i u kontekstu manje povrede. Interkorelacije subskala privrženosti su snažnije i dosljednije povezane što upućuje na, moguće je, dvije stvari: da su odgajatelji pouzdanije procjenjivali djecu, te da su njihove procjene objektivnije. Premda nalazi odgajatelja idu više u prilog teorijskoj podlozi primijenjenog mjernog instrumenta i istraživnog koncepta privrženosti, ove je pretpostavke važno provjeriti u budućim istraživanjima. Što se tiče relacija između ponašanja privrženosti i temperamenta djece, tu su također utvrđene značajnije korelacije nego kod roditeljskih procjena. Drugim riječima, potvrđene su procjene roditelja koje ukazuju na značajno veću emocionalnost i aktivnost djece u situacijama velike uznemirenosti i ovisnosti o poznatoj osobi, te u kontekstu manje povrede. No, korelacije koje nisu utvrđene kod roditelja, odnose se na značajno veću ljepljivost i uznemirenost pri odvajanju kod djece koja su značajno više emocionalnija, a značajno manje aktivna i socijabilna. Ovo je zanimljiva kombinacija u okviru triju dimenzija djetetovog temperamenta koju su procijenili odgajatelji, a koja je značajno povezana s

teškoćama pri odvajanju od roditelja. S druge strane, odgajatelji su djecu koja su značajno više aktivnija procijenili značajno više uznemirenom u situaciji s nepoznatom osobom, kao i u situaciji s poznatom. Dimenzija aktivnosti je već u prijašnjim istraživanjima pokazala različite odnose s određenim varijablama, za razliku od emocionalnosti i socijabilnosti koje uglavnom imaju linearne povezanosti, tj. uvijek u istom smjeru.

Tablica 4. Rezultati Korelacija između domene razvoja privrženosti i temperamenta kod djece temeljem procjena odgajatelja

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1. Spol djeteta	1,000	-,007	-,076	-,047	,404**	-,051	,017	,011	-,061	-,130	-,421**	,139*
2. Dob djeteta		1,000	-,030	-,041	,130	,100	,011	,029	,073	-,150*	-,016	,093
3. Spol roditelja			1,000	,961**	,207**	,044	,149*	,032	,092	-,222**	-,206**	,124
4. Dob roditelja				1,000	,228**	,020	,159*	,018	,099	-,228**	-,204**	,118
5. Bračni status					1,000	,003	,055	,091	,047	-,411**	-,518**	,460**
6. Odvajanje						1,000	,306**	,203**	,506**	-,246**	,162*	,142*
7. Interakcija s poznatom osobom							1,000	,656**	,448**	-,252**	-,178**	-,051
8. Interakcija s nepoznatom osobom								1,000	,369**	-,081	-,165*	-,078
9. Kontekst manje povrede									1,000	-,287**	-,003	,120
10. Emocionalnost										1,000	,253**	-,394**
11. Aktivnost											1,000	-,005
12. Socijabilnost												1,000

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Emocionalnost je povezana s druge dvije dimenzije temperamenta (aktivnost $r=0,253$, $p<0,01$ i socijabilnost $r=-0,394$, $p<0,01$), tj. očekivano što je veća emocionalnosti veća je i aktivnost, ali manja socijabilnost, što je već prethodnim istraživanjima utvrđeno (Tatalović Vorkapić i Lončarić, 2015).

Rezultati procjena odgajatelja pokazali su i statistički značajnu povezanost spola i dobi djeteta, dobi odgajatelja, radnog staža i procjene težine rada.

Spol djeteta je statistički značajno povezan sa procjenom težine rada ($r=0,404$, $p<0,01$), odnosno time da je značajno lakše raditi s djevojčicama nego s dječacima. Ovaj nalaz iznova otvara pitanje feminiziranosti odgajateljske profesije – moguće je da je većina odgajatelja muškog spola da bi tada procjene bile obrnute. Značajna korelacija spola djece i dviju dimenzija temperamenta djece (aktivnost $r=-0,421$, $p<0,01$ i socijabilnost $r=0,139$, $p<0,05$) ukazuje na to da je aktivnost značajno manja, a socijabilnost značajno veća kod djevojčica, što potvrđuje prethodne nalaze.

Dob djeteta je statistički značajno povezana s emocionalnosti djece ($r=-0,150$, $p<0,05$), s obzirom da emocionalnost opada s time što su djeca starija, što opet potvrđuje dosadašnje nalaze.

Dob odgajatelja je statistički značajno povezana s radnim stažom ($r=0,961$, $p<0,01$) ; procjenom težine rada ($r=0,207$, $p<0,01$) za očekivati je da stariji odgajatelji ujedno imaju i veći radni staž.

Zanimljivo je to da su stariji odgajatelji djecu procijenili manje ovisnima u interakcijama s poznatim osobama ($r=0,149$, $p<0,05$), te značajno manje emocionalnijom i aktivnijom s obzirom na dvije dimenzije temperamenta djece (emocionalnost $r=-0,222$, $p<0,01$ i aktivnost $r=-0,206$, $p<0,01$).

Radni staž odgajatelja je statistički povezan s procjenom težine rada odgajatelja ($r=0,228$, $p<0,01$), tj. stariji odgajatelji procjenjuju svoj rad lakšim; interakcijama s poznatim osobama ($r=0,159$, $p<0,05$) i temperamentom (emocionalnost $r=-0,228$, $p<0,01$ i aktivnost $r=-0,204$, $p<0,01$), odnosno oni s većim radnim stažom procjenjuju djecu manje ovisnima u interakcijama s poznatim osobama, te značajno manje emocionalnijom i aktivnijom.

Procjena težine rada odgajatelja statistički je značajno povezana s temperamentom kod djece (emocionalnost $r=-0,411$, $p<0,01$; aktivnost $r=-0,518$, $p<0,01$ i socijabilnost $r=0,460$, $p<0,01$). Drugim riječima, značajno je lakše raditi s djecom koju odgajatelji procjenjuju nisko emocionalnom, nisko aktivnom i visoko socijabilnom. Za dimenziju privrženosti interakcija s

poznatim i nepoznatim osobama postoji najveća razlika u procjenama roditelja i odgajatelja. Za dimenziju privrženosti Interakcija s poznatim osobama i dimenziju temperamenta aktivnost postoji statistički značajna povezanost i sličnost u procjenama roditelja i odgajatelja i između dimenzija temperamenta Emocionalnosti i Aktivnosti postoji statistički značajna povezanost u procjenama roditelja i odgajatelja. Istraživanje je pokazalo što je veće interakcija s poznatim osobama ($r=0,656$) to je niža emocionalnost ($r=-0,252$) i aktivnost ($r=-0,178$). Što je veća interakcija s nepoznatim osobama to je viša aktivnost ($r=0,253$), a niža socijabilnost ($r=-0,394$). Dijete je smirenije u kontekstu manje povrede ukoliko je emocionalnost niža ($r=-0,287$). Potvrđena je veća socijabilnost kod djevojčica, a nije potvrđena veća aktivnost kod dječaka kako je uobičajeno. U istraživanju koje su proveli Tatalović Vorkapić i Lončarić (2015) dobiveni rezultati analize EAS-subskala koje su procjenjivali odgajatelji pokazuju da je negativna emocionalnost prilično mala, razina aktivnosti umjerena, a razina socijabilnosti prilično visoka. U odnosu na Sindik i Basta-Frljić istraživanje (2008) procjene odgajatelja za dimenziju aktivnosti i društvenosti su veće za jednu mjeru. Negativna emocionalnost ocjenjena je slično u oba istraživanja kako je potvrdilo i ovo istraživanje. Viša stopa socijabilnosti prema procjeni roditelja i odgajatelja potvrđena je ovom istraživanju kao i u istraživanju Boulda i sur. (2013) prema Tatalović Vorkapić i Lončarić (2015) gdje su djecu procjenjivale majke, stopa negativne emocionalnosti je ista. U istom istraživanju navodi se da ponašanje djeteta nije samo rezultat temperamenta djeteta nego odgojnog i roditeljskog utjecaja. Sukladno s time kada se analizira odnos između temperamenta i privrženosti kod djece rane i predškolske dobi s dobivenim rezultatima istraživanja gdje je utvrđeno da su procjene odgajatelja nešto niže u odnosu na nešto više rezultate roditeljskih procjena može se zaključiti da procjene proizlaze iz meta emocija roditelja i odgajatelja (Brajša Žganec, 2002). Meta emocije i njihova uloga u razvoju predstavljaju noviji pristup u istraživanju odnosa obiteljskog funkcioniranja i prilagodbe djece. One se odnose na emocije roditelja i njihovu osvještenost, roditeljska znanja o emocionalnom razvoju djeteta i roditeljske namjere da se uspostavi veza s djetetom uvažavajući njegove emocije. Djeca koja su izrazito emocionalna i burno reagiraju u stresnim situacijama imaju priliku učiti od roditelja ili odgajatelja kako se nositi s situacijama koje izazivaju njegove burne reakcije. Kod djece koja su procjenjena kao emocionalnija Arcus (2001) je otkrio da podržavajući način roditeljstva predstavlja najbolji izbor za dijete. U relaciji temperamenta djece i podržavajućeg roditeljstva dijete ima priliku razvijati svoje pune

kapaciteta. Sveukupno je pokazano da dječji temperament ima najveći utjecaj na odabir pravih odgovora odraslih, tako da imati valjan i pouzdan instrument za procjenu temperamenta u vrtiću predstavlja značajnu prednost u radu odgajatelja. Odgovor na pitanje kako instrument za procjenu privrženosti prilagoditi roditeljima i odgajateljima treba tražiti u budućim istraživanjima jer su dosadašnja istraživanja o privrženosti provedena u jasličkim skupinama. Berk (2015) navodi kako je najbolja rana usklađenost odgojnih uvjeta i temperamenta, dok Oatley i Jenkins (2003) ističu važnost uzajamnog odnosa djece i odraslih. Na pitanje Što utječe na razvoj odnosa s djetetom? postoji jasan odgovor da je to temperament djeteta koji je genetski određen, ali podložan utjecaju socijalnog okruženja. Svakako ne treba zaboraviti ni razvoj privrženosti koji određuje buduće odnose djece s drugima. Za izgrađivanje emocionalnog odnosa prilagođavanje je zahtjev koji se postavlja i djetetu prema roditeljima i roditelju prema djetetovom temperamentu. Najjasnija procjena može se vidjeti prema djetetovoj reakciji na nepoznate osobe. Istraživači smatraju da su dimenzije EAS genetski određene, ali sveukupni socijalni razvoj ovisi o interakciji djetetovih osobina s fizičkom i socijalnom okolinom. Kako je već ranije navedeno procjene roditelja i odgajatelja su ovisne o kontekstu. Kod sigurno privržene djece razvijeno je samopouzdanje, a emocionalnost ne predviđa ukupnu sigurnu privrženost. Temperament je povezan s ponašanjima privrženosti. Prema procjenama odgajatelja istraživani koncepti privrženosti i temperamenta u većoj su mjeri povezani nego prema procjenama roditelja. Stoga bi bilo važno za naglasiti koliko je poznavanje dječjeg razvoja privrženosti i temperamenta značajno za odgajatelje i roditelje. Kao i u istraživanju Tatalović Vorkapić i Lončarić (2015) glavni doprinos istraživanja je da u hrvatskim vrtićima nedostaju valjani i pouzdani mjerni instrumenti za mjerenje temperamenta kod djece koji bi bili korisni odgajateljima i stručnim suradnicima za kvalitetan odgojno-obrazovni rad s djecom i roditeljima. Dobiveni rezultati pokazuju da je moguća implikacija mjernog instrumenta u odgojno obrazovnu praksu u sklopu budućih istraživanja razlika u praksi između vrtića.

9. ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati razvoj privrženosti i temperament djece rane i predškolske dobi iz dvije različite perspektive, odnosno dviju različitih procjena: od strane roditelja i od strane odgajatelja. Temeljem teorijske podloge ovog istraživanja definirano je da se privrženost kod djece rane dobi razvija od rođenja kada dijete razvija odnose s roditeljima/skrbnicima. Djeca razvijaju odnos s primarnom figurom privrženosti koja se kasnije zamjenjuje s sekundarnom figurom. Za djecu rane dobi to je polazak djeteta u jaslice ili vrtić kada se dijete u periodu adaptacije navikava i ostvaruje nove veze s drugim osobama odgajateljima u novom okruženju. Perspektiva roditelja i odgajatelja je potvrdila očekivanja u ovom istraživanju jer su rezultati dimenzija privrženosti pokazali da postoje sličnosti u procjenama roditelja i odgajatelja, čime je prva hipoteza potvrđena. Kako najveći broj djece prema dosadašnjim istraživanjima razvija sigurni obrazac privrženosti temperament kao druga fokusna varijabla u ovom istraživanju zanimljiva je jer se temeljem temperameta prati ponašanje djeteta. Rezultati istraživanja potvrdili su drugu hipotezu očekuje se da postoji sukladnost u procjenama temperameta kod djece od strane roditelja i odgajatelja. Treći istraživački problem bio je analizirati odnos između četiri dimenzija u domeni razvoja privrženosti djece i triju dimenzija njihovog temperameta temeljem dviju procjena: roditeljskih i odgajateljskih. Prema tablicama korelacija utvrđene su statistički značajne povezanosti između razvoja privrženosti i temperameta kod djece čime se potvrdila i treća postavljena hipoteza. No, važno je istaknuti da su korelacija dosljednije i jasnije izražene kod procjena odgajatelja nego roditeljskih procjena, što je objašnjeno s nekoliko ograničavajućih faktora. Točnije, ograničenja provedenom istraživanju bila su objektivnost u procjenama roditelja u ranije navedenom vrtiću, razumijevanje subskala dimenzija privrženosti koja u originalu služi kao alat praktičarima te bi ju bilo zanimljivo prilagoditi za objektivniju procjenu roditelja. Djeca koja imaju visoko izraženu socijabilnost, a nisku emocionalnost očekuje se da imaju optimalna ponašanja za domenu privrženosti. Ostaje otvorenim i vrlo zanimljivim pitanje uloge aktivnosti koje ima suprotan odnos s različitim ponašanjima unutar domene privrženosti.

Potvrđeni nalazi ovog istraživanja, a temeljem teorijske podloge više su nego relevantni za implikacije u praksi, jer bi upitnici za odgajatelje i roditelje poslužili za bolje razumijevanje djece, njihovih ponašanja te planiranje odgojno-obrazovnog rada. Dosadašnja planiranja rada u praksi temelje se na objektivnom promatranju i bilježenju ponašanja, a ne na

istraživanjima prakse ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Dimenzije temperamenta koje se u upitniku povezuju s ponašanjima djece omogućuju odgajateljima jednostavnu i brzu procjenu djetetovog temperamenta što odgajatelju omogućuje alat za planiranje odgojno obrazovnog rada s djecom u grupi i razvijanje partnerstva s roditeljima.

10. LITERATURA

1. Ajduković, M., Kregar Orešković, K., Laklija, M. (2007). Teorija privrženosti i suvremeni socijalni rad, *Ljetopis socijalnog rada* 14(1), 59-91
2. Ajduković, M., Kregar Orešković, K., Laklija, M. (2006). Značaj teorije privrženosti za konceptualizaciju javne skrbi za djecu, *Ljetopis socijalnog rada*, 14(1), 93-118
3. Anđelković, V., Vidanović, S., & Hedrih, V. (2013). Povezanost percepcije važnosti potreba djece, kvalitete života i obiteljskih te poslovnih uloga. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(2), 297-316.
4. Bećirović – Karabegović, J. (2014). Opservacija i praćenje djece u odgojno-obrazovnoj ustanovi praksi predškolskih ustanova, *Školski vjesnik* 64, 4, 721-738
5. Berk, L. (2008). Psihologija cjeloživotnog razvoja, Zagreb, Naklada Slap
6. Berk, L. (2015). Dječja razvojna psihologija, Zagreb, Naklada Slap
7. Brajša–Žganec, A. (2013). Emotional life of the family: Parental meta-emotions, children's temperament and internalising and externalising problems, *Društvena istraživanja*, Zagreb, 23(2014) br1, str. 25-45
8. Brdar, I., Rijavec, M., Miljković, D. (2008). Pozitivna psihologija, Zagreb, IEP
9. Brighi, A., Mazzanti, C., Guarani, A., Sansavini, A. (2015). Young Children's cliques: a study on process of peer acceptance and cliques aggregation, *The International Journal of Emotional Education*, Vol.7, No.1, 69-83
10. Cakić, L., Marjanović–Umek, Lj. (2013). Privrženost djece od 5 do 7 godina i osobine ličnosti majki, *Suvremena psihologija* 16, 1, 5-20
11. Calkins, S.D. & Fox, N.A. (1992). The relations among infant temperament, security of attachment and behavioral inhibition at 24 months. *Child Development*, 63, 1456-1472.
12. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2003). Potpora roditeljstvu: Izazovi i mogućnosti, *Revija za socijalnu politiku*,
13. Gabud, A. (2013). Bonding, *Sestrinski glasnik*, Vol.18, No.1., 37-40
14. Golding, K.S., Fain, J., Frost, A., Templeton, S., Durrant, E. (2012). Observing children with Attachment Difficulties in Preschool Settings: A tool for identifying and supporting emotional and social differences. Jessica Kingsley Publishers, London, UK and Philadelphia, USA.

15. Hong, Y.R., Park, J.S. (2012). Impact of attachment, temperament and parenting on human development, Department of Pediatrics, Kosin University College of Medicine, Busan, Korea, *Korean J Pediatr* ;55 (12) : 449-454
16. Howes, C., & Hamilton, C. E. (1992). Children's relationships with child care teachers: Stability and concordance with parental attachments. *Child development*, 63(4), 867-878.
17. Janković, J., Koren, Z. (2002). Ponašanje djece predškolske dobi u percepciji roditelja i odgajatelja, *Ljetopis studijskog centra socijalnog rada*, 9(1), 5-16
18. Janković, J., Ljubotina, D. (1996). Majke kao procjenjivači ponašanja svoje djece, *Ljetopis socijalnog rada*, Svezak III, poglavlje 2, 21-28
19. Katz, McClellan (1999). Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije, Educa, Zagreb
20. Klarin, M. (2006). Razvoj djece u socijalnom kontekstu. Zadar: Sveučilište u Zadru. Jastrebarsko: Naklada Slap
21. Kondić, K., Vidanović, S., & Anđelković, V. (2011). *O deci i roditeljima*. Filozofski fakultet Univerziteta.
22. Korner, A.F., Zeanah, C.H., Linden, J., Berkowitz, R.I., Kreamer, H.C., Agras, W.S. (1985). The Relation between Neonatal and Later Activity and Temperament, *Child Development Vol. 56*, No. 1, 38-42
23. Macuka, I. (2007). Skala percepcije roditeljskog ponašanja - procjena valjanosti, *Suvremena psihologija* (10), 2, 179-199
24. Mangelsdorf, SC, Frosch, CA (1999). Temperament and attachment: one construct or two? Department of Psychology, University of Illinois at Urbana-Champaign 61820, USA, 27:181-220. Pribavljeno 23.11.2018. sa <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/10884846>
25. McElwain, N.L.; Ogolsky, B.G. and co. (2016). Child-Child Similarity on Attachment and Temperament as Predictors of Positive Interaction During Acquaintanceship at Age 3, *Developmental Psychology*, Vol. 52, No. 9, 1394-1408
26. Mihić, I. (2010). Procena kvaliteta sigurne baze u odnosu sa majkom na jaslenom uzrastu: primer skale, Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad
27. Mihić, I. (2012). Teorijski temelji procjena baziranih na teoriji afektivne vezanosti: Zbirka tekstova sa Savetovanja za stručne saradnike Mogućnosti primene teorije

afektivne vezanosti u savetodavnom radu sa porodicama, Filozofski fakultet, Novi Sad, 23-40

28. Mikas, D. (2007). Kako roditelji i odgojitelji procjnuju emocionalni razvitak i ponašanje djece predškolske dobi, *Odgojne znanosti Vol. 9, br. 1*, str. 49-73
29. Miljak, A. (1996). Humanistički prisup teoriji i praksi predškolskog odgoja: Velika Gorica, Zagreb: Persona
30. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2014). Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj, Zagreb, Republika Hrvatska
31. Mittal, R., Russell, B.S., Preston, A., Britner, P., Peake, K. (2012). Delay of Gratification in Two- and Three-Years-Olds : Associations with Attachment, Personality, and Temperament, *J Child Fam. Stud.* 22, 479-489
32. Mlinarević, V. (2000). Kompetencija odgojitelja i autonomija djeteta : *Interakcija odrasli - dijete i autonomija djeteta : zbornik radova sa znanstvenog kolokvija s međunarodnim sudjelovanjem*: U.R. Babić, N.; Krstović, J. (ur.). (143-150), Osijek: Visoka učiteljska škola, Rijeka
33. Mlinarević, V., Tomas, S. (2010). Partnerstvo roditelja i odgojitelja – čimbenik razvoja socijalne kompetencije djeteta, *Magistra Idertina*, 5 (5), 143-158
34. Oatley, K., Jenkins, J.M. (2003). Razumijevanje emocija, Zagreb, Naklada Slap
35. Oren, M. (2009). The Relationships between Child Temperament, Teacher-Child Relationships, and Teacher-Child Interactions, College of Education, Anadolu University Eskisehir, Turkey, *International Education Studies, Vol. 2, No. 4*, 122-133
36. Posada, E., Waters, J., Crowell, A. Lay, K.K. (1995). Is It Easier to Use a Secure Mother as a Secure Base? Attachment Q-Sort Correlates of the Adult Attachment Monographs of the Society for Research in Child Development, Vol. 60, No. 2/3, Caregiving, Cultural, and Cognitive Perspectives on Secure-Base Behavior and Working Models: New Growing Points of Attachment Theory and Research 133-145
37. Rothbart, M.K. (2007). Temperament, Development and personality, Vol. 16 No. 4, 207-212. Pribavljeno 10.01.2019. sa https://www.researchgate.net/publication/289915844_Temperament
38. Sroufe, A. (1985). Attachment Classification from the Perspective of Infant-Caregiver Relationships and Infant Temperament: *Child Development, Vol. 56, No. 1* (Feb., 1985), pp. 1-14

39. Sindik, J., Basta–Frljić, R. (2008). Povezanost karakteristika temperamenta i spremnosti djece za školu. Stručni članak. *Magistra Iadertina*, 3 (3) 2008.
40. Slunjski, E. (2008). Dječji vrtić zajednica koja uči mjesto dijaloga, suradnje i zajedničkog učenja, Zagreb, SM naklada
41. Stojić, O., Divljan, S., Avramov, N. (2010). Adaptacija djece jaslenog uzrasta u kontekstu teorije afektivne vezanosti: iskustva predškolskih ustanova Srema. *Primenjena psihologija*, 3(4), 357-376.
42. Tatalović Vorkapić, S. (2016). Assessing the child temperament: Contemporary challenges regarding the various raters. In: M. Orel (Ed.) *International Conference EDUvision 2016: "Modern Approaches to Teaching Coming Generation"* (pp. 274-285). EDUvision, Stanislav Jurjevčič, Ljubljana, Slovenija.
43. Tatalović Vorkapić, S., Lončarić, D. (2014). Validacija hrvatske verzije ljestvice socio-emocionalne dobrobiti i otpornosti predškolske djece. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*. Vol. 50, br. 2, str. 102-117.
44. Tatalović Vorkapić, S., Lončarić, D. (2015) Measuring Preschool Children Temperament: Implications for Preschool Care and Education Practice. *International Journal of Educational Psychology*, 4(3), 280-30.
45. Tatalović Vorkapić, S., Žagar, J. (2017). Is the Evaluation of Children's Temperament Independent from Preschool Teachers' Personality? *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*, 20, 84-96
46. Tatalović Vorkapić, S., Čargonja – Pregelj, Ž., Mihić I. (2015). Validacija ljestvice za procjenu privrženosti djece rane dobi u fazi prilagodbe na jaslice, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, Vol 51, br. 2, str. 1-15
47. Tatalović Vorkapić, S., Vlah, N. (2010). Suradnja s roditeljima u predškolskoj ustanovi: analiza pojedinih aspekata, *Napredak* 152(1), 61-73
48. Thomas, A. (1984). Temperament Research: Where We Are, Where We Are Going, *Merrill-Palmer Quarterly*, Vol. 30, No. 2, pp. 103-109
49. Vasta, R., Haith, M., M., Miller, S., A. (2005) . Dječja psihologija. Zagreb: Naklada Slap
50. Zupančič, M., Podlesek, A. (2010). Early Child Personality ratings predicting Developmental Outcomes in the last Pre-School year, *Suvremena psihologija* 13 (2010), 1, 27-45

51. Žagar, J. (2017). Postoji li povezanost između psihičke otpornosti, kreativnosti i temperamenta djece predškolske dobi? Diplomski rad. Rijeka: Učiteljski fakultet u Rijeci.
52. Živčić-Bećirević, I., Smojver-Ažić, S., Mišćenić, G. (2003). Problemi u ponašanju predškolske djece prema procjeni roditelja i odgojitelja, *Psihologijske teme*, No 12: 63-76
53. Slika1. Pribavljeno 30.12.2018. sa
<https://www.google.hr/search?q=harlow+eksperiment+s+majmunima&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiYu5b4rMjfAhWCDywKHTUyAPc>
54. Slika 2. Pribavljeno 19.1.2019. sa
https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjOz67C5PrfAhVNMewKHQSiDg4QMwg8KAAwAA&url=https%3A%2F%2Fwww.storyboardthat.com%2Fstoryboards%2Fpsychology_tbh%2Fainsworth-s-strange-situation&psig=AOvVaw2S2Tpg8KViAcFPrsTvLO0Z&ust=1548019596704478&ictx=3&uact=3